

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор ВНПЗ «Дніпровський
гуманітарний університет»

(Олег КИРИЧЕНКО)

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

(назва навчальної дисципліни)

Освітній ступінь **Магістр**

(назва ступеня вищої освіти – бакалавр або магістр)

Спеціальність **С4 Психологія**

(шифр і назва)

Освітня програма **С4 «Психологія», наказ від 24.04.2025 № 32-02**

(назва, дата і № наказу про затвердження ОП)

Статус навчальної дисципліни **обов'язкова**

(обов'язкова або вибіркова)

Мова навчання:

Українська

Дніпро – 2025

Теоретико-методологічні проблеми психології // Робоча програма навчальної дисципліни. Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2025. 16 с.

РОЗРОБНИК(-И):

Панфілова Г.Б., доцент кафедри психології ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

Розглянуто на засіданні кафедри психології протокол від 19.08.2025 № 1.

Схвалено Вченою радою університету, рекомендовано для використання в освітньому процесі протягом п'яти років. 29.08.2025, протокол №13.

Мета вивчення навчальної дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології» – сформувати у студентів систему знань про проблеми та суперечності психологічного знання сучасної психології; розглянути змістові та формальні характеристики методології психології; систематизувати знання про базові категорії, принципи психології, наукову діяльність, особистісно-професійну підготовку психолога.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основні положення загальної методології науки і методології психології, категоріальний аналіз в психологічному пізнанні, основні проблеми сучасної психологічної науки.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології» є ознайомити із загальними характеристиками методології науки і методології психології як самостійної галузі наукового пізнання; сформувати навички методологічного аналізу.

Компетентності, формуванню яких спряє вивчення навчальної дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології»:

Загальні компетентності (ЗК)

ЗК2. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.

ЗК4. Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК6. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК7. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

Спеціальні (фахові) компетентності (СК)

СК1. Здатність здійснювати теоретичний, методологічний та емпіричний аналіз актуальних проблем психологічної науки та/або практики.

СК2. Здатність самостійно планувати, організовувати та здійснювати психологічне дослідження з елементами наукової новизни та/або практичної значущості.

СК3. Здатність обирати і застосувати валідні та надійні методи наукового дослідження та/або доказові методики і техніки практичної діяльності.

СК5. Здатність організовувати та реалізовувати просвітницьку та освітню діяльність для різних категорій населення у сфері психології.

Програмні результати навчання (ПРН):

ПРН1. Здійснювати пошук, опрацювання та аналіз професійно важливих знань із різних джерел із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

ПРН3. Узагальнювати емпіричні дані та формувати теоретичні висновки.

ПРН7. Доступно і аргументовано представляти результати досліджень у писемній та усній формах, брати участь у фахових дискусіях.

ПР12. Здійснювати аналітичний пошук відповідної до сформульованої проблеми наукової інформації та оцінювати її за критеріями адекватності.

Передумови для вивчення навчальної дисципліни: *«Методологія та методи психологічних досліджень»*, *«Загальна психологія»*, *«Історія психології»*, *«Філософія»*.

Форми проведення занять: Очно або/та дистанційно за допомогою освітньої платформи Moodle. Проведення лекцій, практичних робіт та семінарських занять.

Обсяг навчальної дисципліни: Додатки 1.1, 1.2.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМА 1. ПРИРОДНИЧА ТА ГУМАНІТАРНА ПАРАДИГМИ ПСИХОЛОГІЇ

Поняття методу і визначення методології. Причини зацікавленості психології в методології. Питання відповідальності психолога-дослідника. Закономірність розвитку науки: наукові відкриття, аномалії. Парадигма і умови прийняття нових парадигм науковим співтовариством, за Т. Куном. Ознаки природничої парадигми. Гуманітарна парадигма в психології. Методологічний плюралізм і предмет психології. Методологія науки і методологія дослідження. Поняття методу в науці: науковий підхід, методологічний принцип, дослідницький метод, конкретна методика. Побудова мети та гіпотез. Розрізнення пояснювальної та описової психології. Методи пояснювальної (природничо – наукової) психології: спостереження, експеримент, тести, аналіз продуктів діяльності, опитування. Методи описової (гуманітарної) психології: інтроспекція, самозвіт, включене спостереження, ідентифікація, рефлексія, діалог, герменевтика. Методи практичної психології (психологічної практики): психотерапія, консультування, тренінг, корекція.

ТЕМА 2. СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЇ ЯК СИСТЕМИ ЗНАНЬ

Психологічні факти, закони, теорії, методи, категорії, принципи та методологічні проблеми як основні складові системи наукових суджень у психології. Значення психології для методологічного знання. Структура методологічного знання: рівні методології. Функції науки. Філософське,

світоглядне і методологічне знання. Закономірності розвитку психологічної науки.

Місце і роль психології в системі наукового знання. Міждисциплінарні зв'язки психології з іншими галузями знань та внутрішні фактори її еволюції. Специфіка предмету психології. Структура сучасної психології. Закони психології та їх методологічна функція. Методологічна криза основ психології 19, 20 ст. Етапи розвитку методологічної кризи. Основні причини кризи. Течії і напрямки психології. Наукові школи як форма організації науки. Психоаналітична традиція. Біхевіоризм. Гуманістична психологія. Когнітивна психологія. Гештальтпсихологія. Трансперсональна психологія. Онтопсихологія. Теоретико – методологічний аналіз психологічної практики. Методи добування та інтерпретації психологічних знань.

ТЕМА 3. КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ПСИХОЛОГІЇ

Категоріальний апарат психологічної науки: базисні і метапсихічні категорії психологічної науки. Процес і закономірності формування категоріального ладу – серцевина внутрішньої логіки розвитку психологічної науки. Взаємозв'язок розробки психологічних проблем і основних категорій. Категорія «образу» в психології. Фактори формування образу. Категорія «дії». Поведінка як адаптивна дія. Внутрішній план дії. Від психофізіологічної до психосоціальної дії. Категорія «мотиву». Спонукальна та смислоутворююча функції мотивації. Проблеми мотивації діяльності. Категорія «особистості» в психології. Концепція самоактуалізації особистості. Абсолютизація окремих категорій як основа оформлення течій і наукових шкіл у психології.

ТЕМА 4. Основні принципи сучасної психології

Принцип детермінізму як причинної зумовленості поведінки. Історичні особливості розробки принципу детермінізму в науці; рівні детермінації. Принцип відображення. Принцип єдності психіки та діяльності. Принцип системності. Цілісний, інтегральний підхід до тлумачення психічного. Системна детермінація людської поведінки. Принцип розвитку. Розвиток психіки в філогенезі, онтогенезі. Розвиток психіки і розвиток особистості.

ТЕМА 5. Основні проблеми психологічної науки

Категорія свідомості та психогностична проблема. Історія дослідження

проблеми свідомості в зарубіжній та вітчизняній науці. Свідомість в рефлексології і з позицій біхевіоризму. Психоаналітичний напрямок і свідомість. Категорія образу: психофізична та психофізіологічна проблеми. Виникнення психофізичної проблеми. Підходи до вирішення психофізичної проблеми: теорія психофізичної взаємодії, психофізичний паралелізм. Перспектива вирішення даної проблеми. Категорія дії та психопраксична проблема. Діяльність як суспільно – історична категорія. Психологічні аспекти дослідження індивідуальної діяльності. Проблема спільної діяльності. Проблема спілкування. Спілкування як базова категорія в психології. Функції і структура спілкування. Особливості перебігу психічних процесів в умовах спілкування. Категорія мотиву та психомотиваційна проблема. Категорія особистості та психосоціальна проблема. Спрямованість особистості. Перспективи розвитку психологічної науки.

ТЕМА 6. Сучасна психологія: неklasичний вектор

Основні методологеми сучасної психології (за М.В. Савчиним). Методологеми сучасної психології. Особливості неklasичного підходу до дослідження особистості як культурного об'єкта (внесок Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна, М.М. Бахтіна, Альфреда Адлера, Д.О. Леонтьєва, С.Д. Максименко у розвиток і становлення нового погляду на людину як суб'єкта самодетермінованої активності). Напрями неklasичної трансформації психології (за Д.О. Леонтьєвим):

- від пошуку знань до соціального конструктивізму; - від монологізму до діалогізму;
- від ізольованого індивіда до ідеального суб'єкта досягнення життєвого успіху;
- від детермінізму до самодетермінації;
- від потенціалізму до езистенціалізму.

Структурний підхід до дослідження особистості. Загальна характеристика стану розвитку теорії диспозиційних рис особистості (внесок Олпорта, Кеттелла, Айзенка). Основні припущення й принципи, на яких базуються дослідження структури особистості, та їх відбиття у різних моделях особистісних рис. Варіанти скорочення психометричної 16-факторної моделі Кеттелла. Емпіричний і теоретичний статус п'ятифакторної моделі особистісних рис і аспекти її критики. Загальна характеристика п'ятифакторної моделі особистості (Гольдберг Р.Л. – Goldberg, R.L.). Модель Кости і МакКрея. Шестифакторна модель Ештона і Лі. Емпіричний і теоретичний статус диспозиційних моделей особистісних рис як генералізованих нейропсихічних структур. Новітні уявлення про «єдиний фактор особистості» (Ірвінг, Раштон).

Духовна парадигма в психології (М.В. Савчин, 2013 р.)

ФОРМА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Підсумковий контроль проводиться з метою встановлення відповідності (вимірювання, оцінювання) здобутих особою результатів навчання вимогам освітньої програми у частині відповідного освітнього компонента. З навчальної дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології» передбачено:

- для денної форми навчання – іспит;
- для заочної форми навчання – іспит.

ПОЛІТИКА КУРСУ, КРИТЕРІЇ ТА ЗАСОБИ ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Політикою курсу «Теоретико-методологічні проблеми психології» є надання можливості здобувачам вищої освіти отримувати необхідні знання у повному обсязі (визначено рішенням кафедри та відображено у навчально-методичному комплексі із зазначеної дисципліни).

Для здобувачів вищої освіти очної форми навчання відвідування занять є обов'язковим. Поважними причинами для неявки на заняття є хвороба або академічна мобільність, які необхідно підтверджувати документами. Відсутність здобувача на заняттях передбачає самостійне опрацювання матеріалу та не звільняє здобувача від виконання завдання на самостійну підготовку або завдання поточного та підсумкового контролю.

Якщо здобувач вищої освіти не згоден з оцінюванням його знань, то він може оскаржити виставлену викладачем оцінку в установленому порядку. Порядок повторного проходження здобувачами вищої освіти контрольних заходів урегульовані процедурами університету.

Поточний контроль проводиться викладачами на всіх видах аудиторних занять. Основне завдання поточного контролю – перевірка рівня підготовки студентів за визначеною темою. Основна мета поточного контролю – забезпечення зворотного зв'язку між викладачами та студентами, управління навчальною мотивацією студентів. Інформація, одержана при поточному контролі, використовується як викладачем – для коригування методів і засобів навчання, – так і студентами – для планування самостійної роботи.

Поточний контроль може проводитися у формі усного опитування, письмового експрес-контролю, виступів студентів при обговоренні теоретичних питань, а також у формі тестування. Для навчальної дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології» засобами діагностики знань (успішності навчання) виступають: усні доповіді; реферати; есе; письмові роботи.

Критерії оцінювання рівня знань за видами навчальної роботи здобувачів визначені кафедрою психології та знайшли своє відображення у «Стандарті організації та критеріїв оцінювання навчальної роботи здобувачів вищої освіти з дисциплін, що закріплені за кафедрою психології». Зі змістом документу можна ознайомитися на сайті Університету в розділі «Силабуси навчальних дисциплін/ Магістр / 053 Психологія» або за посиланням: <https://surl.li/fdotxa> або за QR-кодом.

За дотримання студентом політики академічної доброчесності під час виконання поставлених завдань кафедрою може бути прийняте рішення про надання здобувачу вищої освіти додаткових балів у період підсумкового контролю.

Політика доброчесності: Обов'язковою умовою при нарахуванні загальної кількості балів здобувачу є необхідність дотримання принципів політики доброчесності. Дотримання академічної доброчесності передбачає: самостійне виконання навчальних завдань, поточного та підсумкового контролю результатів навчання; посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації. Якщо має місце виявлення випадків академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації, списування, обману з боку здобувачів встановлюється академічна відповідальність.

Схема формування оцінки. Розподіл балів за різними формами контролю для навчальної дисципліни.

ДЛЯ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ		
Поточний контроль (ПК)		Підсумковий контроль ЗАЛІК (З)/ ЕКЗАМЕН (Е)
Аудиторна робота	Самостійна та індивідуальна робота	
≤ 40	≤ 20	
≤ 60		≤ 40
Підсумкова оцінка у випадку заліку (П) = ПК+З ≤ 100		
Підсумкова оцінка у випадку складання екзамену (П) = ПК+Е ≤ 100		
ДЛЯ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ		
Поточний контроль (ПК)		Підсумковий контроль ЗАЛІК (З)/ ЕКЗАМЕН (Е)
Аудиторна робота	Самостійна та індивідуальна робота	
≤ 20	≤ 40	
≤ 60		≤ 40
Підсумкова оцінка у випадку заліку (П) = ПК+З ≤ 100		

Підсумкова оцінка у випадку складання екзамену (П) = ПК+Е ≤ 100
--

Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна: *при вивченні дисципліни застосовується мультимедійне обладнання; графічні засоби; технічні засоби: звуко- і відеозаписи тощо.*

Програмне забезпечення: Платформа Moodle, Zoom, PowerPoint, Microsoft Excel, Microsoft Word.

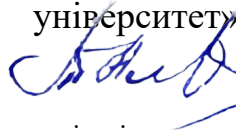
Інформаційне та методичне забезпечення навчальної дисципліни (рекомендовані джерела інформації). Додаток 2

Додаток 1.1.
до Робочої програми з навчальної
дисципліни

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний
університет»

 Тетяна АЛФЬОРОВА

ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

(назва навчальної дисципліни)

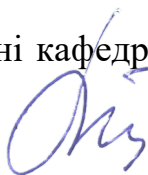
Освітній ступінь магістр Спеціальність С4 Психологія
(назва ступеня вищої освіти) (шифр і назва)

на 2025/2025 навчальний рік

Форма навчання ДЕННА Обсяг 3,0 кредити ЄКТС, (90 годин)
Курс перший Групи ПМ-25

№ теми згідно з РПНД	Назва теми (згідно з РПНД)	Загальний обсяг годин	Аудиторна робота				Самостійна (індивідуальна) робота
			Всього	Лекції	Семінари	Практ. заняття	
1	Природнича та гуманітарна парадигми психології.	14	4	2	2		10
2	Структура психології як системи знань	14	4	2	2		10
3	Категоріальний апарат психології.	12	4	2	2		8
4	Основні принципи сучасної психології	14	4	2	2		10
5	Основні проблеми психологічної науки	18	8	4	4		10
6	Сучасна психологія: неklasичний вектор	18	4	4	4		10
	Разом за семестр	90	32	16	16		58

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри психології, протокол 19.08.2025 № 1.

Завідувач кафедри

Людмила ПРИСНЯКОВА

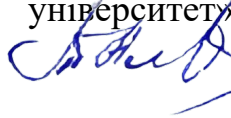
Додаток 1.2.

до Робочої програми з навчальної дисципліни

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

Тетяна АЛФЬОРОВА**ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ****ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ**

(назва навчальної дисципліни)

Освітній ступінь

магістр

Спеціальність

С4 Психологія

(назва ступеня вищої освіти)

(шифр і назва)

на 2025/2025 навчальний рік

Форма навчання

ЗАОЧНА

Обсяг

3,0кредити ЄКТС, (**90** годин)

Курс

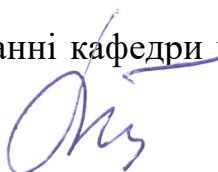
перший

Групи

ПМ-25

№ теми згідно з РПНД	Назва теми (згідно з РПНД)	Загальний обсяг годин	Аудиторна робота				Самостійна (індивідуальна) робота
			Всього	Лекції	Семінари	Практ. заняття	
1	Природнича та гуманітарна парадигми психології.	17	2	2			15
2	Структура психології як системи знань	17	2		2		15
3	Категоріальний апарат психології.	15	-				15
4	Основні принципи сучасної психології	17	2		2		15
5	Основні проблеми психологічної науки	12	2		2		10
6	Сучасна психологія: неklasичний вектор	12	2		2		10
	Разом за семестр	90	10	2	8		80

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри психології, протокол 19.08.2025 № 1.

Завідувач кафедри

Людмила ПРИСНЯКОВА

Додаток 2

до Робочої програми з навчальної
дисципліни

ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

(назва навчальної дисципліни)

Освітній ступінь

магістр

Спеціальність

С4 Психологія

(назва ступеня вищої освіти)

(шифр і назва)

на 2025/2025 навчальний рік

Підручники:

1. Мокін Б. І. Методологія та організація наукових досліджень. Вінниця: 2024. 180 с.
2. Носенко Е. Л., Аршава І. Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Під заг. Ред. С. Д. Максименка, Дніпропетровськ : ДНУ, 2019. 264 с.
3. Методологія та організація наукових досліджень: підручник. Клименко М. О., Петрук В. Г., Мокін В. Б., Вознюк Н. М. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2012. 474 с.
4. Пілющенко В. Л., Шкрабак І. В., Словенко Е. І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення. Київ : Лібра, 2004. 344 с.
5. Стеченко Д. М., Чмир О. О. Методологія наукових досліджень: підручник. Київ : Знання, 2005. 309 с.

Навчальні посібники, інші дидактичні та методичні матеріали:

1. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології». Житомир, 2024. 35 с.
2. Калюжна Є. М. Теоретико-методологічні проблеми психології: навчальний посібник. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. 136 с.
3. Ковальчук В. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. Київ : ВД Професіонал, 2025. 240 с.
4. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / авт. Кол.

Корольчук М. С. та ін. Київ : Ніка-Центр, 2018. 336 с.

5. Носенко Е. Л., Салюк М.А. Методика та організація наукових досліджень. Методичний посібник для самостійної роботи студентів. Д. 2023. 52 с.

6. Основи наукових досліджень: навчальний посібник /О.М. Сінчук, Т.М. Берідзе, М.Л. Барановська, О.В. Данілін, Д.О. Кальмус. Кременчук: ПП Щербатих О.В. 2022, 196 с.

7. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології: Навчально-методичний посібник. Київ : Ніка-Центр. 2023. 204 с.

8. Савчин М. В. Методологеми психології. Київ : Академвидав, 2023. 224 с.

9. Сидоренко В. Методологія і методи наукових досліджень: навчально-методичний посібник. Вікторія Сидоренко. Біла Церква: БІНПО, 2024. 150 с.

10. Становлення базових парадигм української психології: колективна монографія / В. В. Турбан, І. В. Білоконь, Н. М. Бугайова та ін.; за ред. В. В. Турбан. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 257 с.

11. Грипич С.Н., Буравкова Л.М. Науково-дослідна діяльність студента. Навчальний посібник. К., 2021. 288 с.

12. Єріна А. М., Захожай В. Б., Єрін Д. Л. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 212 с.

13. Калюжна Є. М. Теоретичні та методологічні проблеми психології: навч. посіб. Запоріжжя : Акцент, 2015. 152 с.

14. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ : ВД «Професіонал», 2004. 208 с.

15. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 206 с.

16. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник / М. С. Корольчук, Ю. Л. Трофімов, В. І. Осьодло та ін. К. : Ніка-Центр., 2008. 336 с.

17. Ладонько Л.С. Методологія наукових досліджень. Чернігів., 2023. 64 с.

18. Панфілова Г.Б., Сурякова М.В., Скляньська О.В. Соціальна психологія (з основами соціально-психологічного тренінгу): Навч. посібник [електронне видання]. Дніпро: Середняк Т. К., 2021. 150 с. Режим доступу: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/4469>

19. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2003. 116 с.

20. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісноцентрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): навч.-метод. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2003. 204 с.

21. Соловійов С. М. Основи наукових досліджень: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 176 с.

22. Технологія наукових досліджень (схеми та приклади): навч. посіб. уклад. М. С. Дороніна. Харів : ВД «ІНЖЕК», 2005. 64 с.
23. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2008. 224 с.
24. Шарапов О. Д., Дербенцев В. Д., Семьонов Д. Є. Системний аналіз: навч.-метод. посіб. Київ : КНЕУ, 2003. 154 с.

Монографії та інші наукові видання:

1. Максименко С. Д. Теоретико-методологічні проблеми психології особистості. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2019. Вип. 7. С. 3–18.
2. Ушакова І. М. Теоретико-методологічні проблеми психології: курс лекцій. Харків : НУЦЗУ, 2016. 191 с.
3. Батраченко І.Г., Панфілова Г.Б., Склянська О.В. Розширення життєвої антиципації особистості як ресурс психологічної допомоги в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 33 (72) № 4 2022.* С.104-109. Режим доступу https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/4_2022/18.pdf
4. Кушовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
5. Максименко С. Д. Теоретико-методологічні проблеми психології особистості. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2010. Вип. 7. С. 3–18. URL: <http://surl.li/irfws>.
6. Мілютіна К. Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології: опорний конспект лекцій. Київ : ІПК ДСЗУ, 2004. 88 с.
7. Носенко Е. Л., Аршава І. Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. Дн-ськ : ДНУ. 2010. 306 с. URL: <http://surl.li/irfwx>.
8. Duckworth A. L., Weir D., Tsukayama E., Kwok D. Who does well in life? Conscientious adults excel in both objective and subjective success. *Frontiers in Psychology*. 2012. Vol. 3. P. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00356>.
9. Eisenberg I., Bissett P., Zeynep Enkavi A., et. al. Uncovering the structure of self-regulation through datadriven ontology discovery. *Nature Communications*. 2019. Vol 1, No. 10. P. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41467-019-10301-1>.
10. Hayes A. F., Rockwood N. J. Regression-based statistical mediation and moderation analysis in clinical research: Observations, recommendations, and implementation. *Behav. Res. Ther.* 2017. Vol. 98. P. 39–57.

11. Maddi S. Hardiness: An operationalization of existential courage. Journal of Humanistic Psychology. 2004. Apr. 44. P. 279–298.

12. Maddi S. Hardiness: Turning Stressful Circumstances Into Resilient Growth. New York, USA : Springer, 2013. 186 p.

Інтернет-ресурси:

1. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
2. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
3. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
4. Пошукова система WorldWideScience.org <https://worldwidescience.org/>
5. Пошукова система DOAJ <https://www.doaj.org/>
6. Пошукова система DOAB <https://www.doabooks.org/>
7. Пошукова система Springer Open <https://www.springeropen.com/>

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

**ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ (ПРАКТИЧНИХ) ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

(назва навчальної дисципліни)			
Освітній ступінь	Магістр	Спеціальність	С4 Психологія
	(назва ступеня вищої освіти)		(шифр і назва)
Освітня програма	«Психологія», Наказ від 24.04.2025 № 32-02		
	(назва, дата і № наказу про затвердження ОП)		
Форма навчання	Денна		
	(денна/заочна)		
у 2025/2026 навчальному році			

Плани семінарських (практичних) занять
обговорені та схвалені на засіданні
кафедри психології
протокол від 19.08.2025 № 1
Завідувач кафедри психології

(підпис)

Людмила ПРИСНЯКОВА

Дніпро – 2025

Теоретико-методологічні проблеми психології // Плани семінарських, практичних занять та занять з самостійної роботи для денної форми навчання. Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2025. 16 с.

РОЗРОБНИК(-И):

Панфілова Г.Б. кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет».

ТЕМА 1. ПРИРОДНИЧА ТА ГУМАНІТАРНА ПАРАДИГМИ ПСИХОЛОГІЇ

Семінарське заняття №1 – 2 год.

План

1. Поняття про методологію науки.
2. Предмет психології з позицій гуманітарної та природничої парадигм.
3. Проблема об'єктивності психологічних методів.
4. Старі дихотомії в сучасних методологічних підходах
5. Методологічні проблеми сучасної психології

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню:
наукова парадигма, експеримент, спостереження, закон, закономірність, природничо-наукова парадигма, гуманітарна парадигма, об'єктивізм, суб'єктивізм, саєнтизм, індукція, дедуція, антропологія, рефлексія, інтуїція.

Уміння, які мають бути вироблені, та навички, які мають бути напрацьовані під час заняття:

1. Здатність аналізувати наукові дослідження та їхні результати, розуміти методологічні підходи та поняття, пов'язані із здійсненням досліджень у психології.
2. Здатність аналізувати відмінності природничого та гуманітарного підходів у психології
3. Уміння здійснювати аналіз проблем парадигмальної орієнтації психології.
4. Розвиток критичного мислення, зокрема вміння аналізувати інформацію, розмірковувати над валідністю та надійністю досліджень, та сприймати їх інтерпретацію з обережністю.
5. Удосконалення комунікаційних навичок для обговорення та взаємодії з іншими студентами щодо важливих аспектів наукових досліджень у психології.

Завдання для самостійної роботи до Теми 1:

1. Проаналізуйте основні методологічні проблеми психології
2. Порівняйте трактування предмету психології з позицій природничої та гуманітарної парадигми
3. Проаналізуйте проблему парадигмальної орієнтації психології, її тяжіння до природничої або гуманітарної парадигми.

Індивідуальні завдання до Теми 1:

Складіть короткий огляд різних методів дослідження, які використовуються у психології, та їхніх застосувань. Поділіть методи на кількісні та якісні, лабораторні та польові, а також надайте приклади

досліджень, де кожен метод може бути використаний. Поясніть свою думку з урахуванням контексту природничої або гуманітарної парадигми.

Вивчіть методичні матеріали, які стосуються класифікацій методів дослідження у психології. Проаналізуйте, які критерії використовуються для класифікації та як це впливає на дослідження у даній галузі з урахуванням контексту природничої або гуманітарної парадигми.

ТЕМА 2. СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЇ ЯК СИСТЕМИ ЗНАНЬ

Семінарське заняття №2 – 2 год.

План

1. Криза як нормальний етап розвитку науки.
2. Відсутність базової парадигми як причина кризових явищ у психології.
3. Кризовий розвиток психологічної науки у контексті соціальних процесів та державної політики.

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню:
методологічна криза, методологічна парадигма, методологічний плюралізм, методологічна догма, мультипарадигмальність в науці

Уміння, які мають бути вироблені, та навички, які мають бути напрацьовані під час заняття: формувати у студенті уміння аналізувати сучасні уявлення про причини кризового стану сучасної психології; уміння здійснювати аналіз проблем кризового розвитку психології.

Завдання для самостійної роботи до Теми 2:

1. Проаналізуйте проблему кризового розвитку психології.
2. Створіть типологію кризових явищ у психології.
3. Систематизуйте основні причини криз у науці.
4. Проаналізуйте проблему кризового розвитку психології. Створіть типологію кризових явищ у психології. Систематизуйте основні причини криз у науці.

Індивідуальні завдання до Теми 2:

1. Порівняйте структури та вимоги до публікації результатів експериментальних досліджень у наукових журналах з різних психологічних підгалузях в контексті проблеми кризового розвитку психології.

ТЕМА 3. КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ПСИХОЛОГІЇ

Семінарське заняття №3 – 2 год.

План

1. Поняттєво-категоріальна структура психології
2. Вимоги до визначення психологічних понять
3. Базисні категорії психології за А.В. Петровським, М.Г. Ярошевським: (категорія образу; категорія дії; категорія мотиву; категорія відношення; категорія переживання).
4. Метапсихологічні категорії психології за А.В. Петровським, М.Г. Ярошевським: (категорія особистості; категорія діяльності; категорія спілкування).

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню:
категоріальний лад, інваріанти, термін, поняття, категорія, екстрапсихологічні / базисні / метапсихологічні / протопсихологічні категорії, біосфера, ноосфера, психосфера, образ, дія, мотив, відношення, переживання, особистість, діяльність, спілкування, свідомість.

Уміння, які мають бути вироблені, та навички, які мають бути напрацьовані під час заняття:

здатність аналізувати сучасні уявлення про категоріальний апарат психології; уміння здійснювати категоріальну реконструкцію проблеми власного наукового дослідження.

Завдання для самостійної роботи до Теми 3:

Надати відповіді на питання:

1. Дайте визначення основних базисних та метапсихологічних категорій психології.
2. Здійсніть категоріальну реконструкцію проблеми власного дослідження.

Індивідуальні завдання до Теми 3:

1. Законспекуйте статтю Мириманова М.С. Тезаурус як метод виявлення системи понять психології // Психологічний журнал. 2016. №5. С. 134-140
2. Здійсніть категоріальну реконструкцію проблеми власного бакалаврського дослідження.
3. Виділіть метапсихологічні та базисні психологічні категорії.
4. Дайте операціоналізоване визначення кожній з базисних категорій. За основу візьміть структуру запропоновану А.В. Петровським, М.Г.

Ярошевським.

ТЕМА 4. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Семінарське заняття №4 – 2 год

План

1. Принцип детермінізму
2. Принцип системності
3. Принцип розвитку
4. Принцип діяльності у психології.
5. Принцип активності: від активності фізіологічної до суб'єктної.
6. Утвердження принципу суб'єктності у психології.

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню:
принцип діяльності, принцип активності / реактивності, суб'єктна активність, принцип суб'єктності, суб'єктність, суб'єктивність

Уміння, які мають бути вироблені, та навички, які мають бути напрацьовані під час заняття: здатність аналізувати сучасні уявлення про основні методологічні принципи психології; уміння здійснювати аналіз регулятивної функції методологічних принципів психології у наукових роботах.

Завдання для самостійної роботи до Теми 4:

1. Проаналізуйте зміст основних методологічних принципів психології
2. Проілюструйте регулятивну функцію принципу суб'єктності (або іншого пояснювального принципу) у вашому магістерському дослідженні.
3. Що таке метод наукового дослідження?
4. Які методи належать до групи головних?
5. Які методи належать до групи додаткових?
6. Якими є вимоги до застосування методу спостереження?
7. У чому полягає суть методу експерименту?
8. У чому полягає суть методу тестів? У чому полягає суть методу соціометрії?
9. Що для з'ясування сутності психічних явищ дає кількісний аналіз результатів дослідження?
10. Що для з'ясування психічних явищ дає якісний аналіз результатів дослідження?

Індивідуальні завдання до Теми 4:

Створення презентацій за темами:

1. **Принцип системності у психології:** на прикладі сучасних психологічних досліджень.
2. **Принцип розвитку у психології:** на прикладі сучасних психологічних досліджень.
3. **Принцип детермінізму у психології:** на прикладі сучасних психологічних досліджень.
4. **Принцип системності у психології:** на прикладі сучасних психологічних досліджень.
5. **Принцип активності у психології:** на прикладі сучасних психологічних досліджень.
6. **Принцип суб'єктності у психології:** на прикладі сучасних психологічних досліджень.
7. **Принцип діяльності у психології:** на прикладі сучасних психологічних досліджень.
8. У чому полягає головна відмінність природного експерименту від спостереження? У чому виявляються позитивні аспекти першого та другого методу?
9. Сформулюйте головні вимоги до проведення методу бесіди та анкетування, яких необхідно дотримуватися, щоб забезпечити об'єктивність і надійність результатів дослідження.
10. У чому полягає коректність тлумачення результатів, отриманих внаслідок застосування тестів?
11. Які величини необхідно визначати при кількісній обробці даних досліджень і що вони характеризують?

ТЕМА 5.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Семінарські заняття №5,6 – 4 год

План

1. Психомотиваційна проблема
2. Психопраксична проблема
3. Психосоціальна проблема
4. Психофізична проблема
5. Психофізіологічна проблема
6. Психогностична проблема

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню:

монізм, дуалізм, плюралізм, томізм, психофізичний паралелізм, психофізичний монізм, ноосфера, механіцизм, нейродинаміка

Уміння, які мають бути вироблені, та навички, які мають бути напрацьовані під час заняття: уміння аналізувати основні проблеми сучасної психології; розрізняти та виокремлювати основні категорії сучасних психологічних проблем психології; навички аналізу наукових статей та дослідницьких робіт, виокремлення відповідних проблем.

Завдання для самостійної роботи до Тем 5:

Підготуйте короткі презентації, в якій ви поясните відмінності між основними проблемами психології.

Індивідуальні завдання до Тем 5:

Проаналізуйте публікації в психологічних журналах та визначте, як в них представлені основні проблеми сучасної психології. Поділіться своїми висновками та висловіть свою думку про зазначені проблеми, їх використання у ваших дослідженнях.

ТЕМА 6.

СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЯ: НЕКЛАСИЧНИЙ ВЕКТОР

Семінарські заняття №7,8 – 4 год

План

1. Особливості неklasичного підходу до дослідження особистості як культурного об'єкта (внесок Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна, М.М. Бахтіна, Альфреда Адлера, Д.О. Леонтьєва, С.Д. Максименко у розвиток і становлення нового погляду на людину як суб'єкта самодетермінованої активності).
2. Напрями неklasичної трансформації психології (за Д.О. Леонтьєвим): - від пошуку знань до соціального конструктивізму; - від монологізму до діалогізму; - від ізольованого індивіда до ідеального суб'єкта досягнення життєвого успіху; - від детермінізму до самодетермінації; - від потенціалізму до езистенціалізму.
3. Загальна характеристика стану розвитку теорії диспозиційних рис особистості (внесок Олпорта, Кеттелла, Айзенка)..
4. Новітні уявлення про «єдиний фактор особистості» (Ірвінг, Раштон).
5. Духовна парадигма в психології (М.В. Савчин, 2013 р.)

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню:
Методологеми сучасної психології (за М.В. Савчиним). Структурний підхід до дослідження особистості.. Модель Кости і МакКрея Емпіричний і теоретичний статус диспозиційних моделей особистісних рис як

генералізованих нейропсихічних структур. Шестифакторна модель Ештона і Лі

Уміння, які мають бути вироблені, та навички, які мають бути напрацьовані під час заняття: формувати у здобувачів освіти здатність аналізувати сучасні уявлення про неklasичний вектор розвитку у сучасній психології; здатність до аналізу та критичного мислення: здобувачі освіти повинні розвинути здатність аналізувати та критично оцінювати результати досліджень та висувати аргументовані висновки.

Завдання для самостійної роботи до Теми 6:

Проаналізуйте публікації наукових статей, де використовуються сучасні уявлення про неklasичний вектор розвитку у сучасній психології.

Індивідуальні завдання до Теми 6:

Підготуйте презентації за темою «Приклади психологічних досліджень з урахуванням уявлення про неklasичний вектор розвитку у сучасній психології»

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Рекомендована література до Теми 1:

Основна література

1. Савчин М.В. Методології психології. К. : Академвидав, 2013. 224 с.
2. Максименко С.Д. Генеза становлення особистості. К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
3. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. К.: Ніка-Центр, 2008. 336 с.
4. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.

Додаткова література

1. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально- методичний посібник. К.: Ніка-Центр. 2003. 204 с.
2. Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. – К. : Академвидав, 2013. 218 с.

Рекомендована література до Теми 2:

Основна

1. Савчин М.В. Методології психології. К. : Академвидав, 2013. 224 с.

2.Максименко С.Д. Генеза становлення особистості. К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.

3.Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. К.: Ніка–Центр, 2008. 336 с.

4.Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.

Додаткова література

1.Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально- методичний посібник. К.: Ніка-Центр. 2003. 204 с.

2.Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. – К. : Академвидав, 2013. 218 с.

Інтернет-ресурси:

1. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського: офіційний сайт. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>

Рекомендована література до Теми 3:

Основна література

1. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.

2. Максименко С.Д. Генеза становлення особистості. К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.

3. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. К.: Ніка–Центр, 2008. 336 с.

4. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара. 2010. 264 с.

5. Савчин М.В. Методологія психології. К. : Академвидав, 2013. 224 с.

Додаткова література

1. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально- методичний посібник. К.: Ніка-Центр. 2003. 204 с.

2. Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. – К. : Академвидав, 2013. 218 с.

3. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. К.: Вища школа, 1979. 200 с.

Рекомендована література до Теми 4:

Основна література

1. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.
2. Максименко С.Д. Генеза становлення особистості. К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
3. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. К.: Ніка–Центр, 2008. 336 с.
4. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара. 2010. 264 с.
5. Савчин М.В. Методологеми психології. К. : Академвидав, 2013. 224 с.

Додаткова література

- 1.Рибалка В.В .Методологічні проблеми наукової психології:посібник.- К.: СПОД НАПН України, 2017. 160 с.
2. Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. – К. : Академвидав, 2013. 218 с.
3. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. К.: Вища школа, 1979. 200 с.
4. Науково-дослідницька діяльність студентів : навч. посіб. / С. Н. Грипич, Л. М. Буравкова ; за заг. ред. С. Н. Грипич. – Київ : Видавничий дім «Кондор», 2021. 288 с..
5. Ситняківська С.М. Методологія наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Житомир. Вид-во ЖДУ ім.. І.Франка, 2023
6. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Методика та організація наукових досліджень із психології: Навч. пос. — К.: Центр учбової літератури, 2008. 360 с
7. Деркач Л.М.. Марченко О.Г.Психологія кар'єри та професійна комунікативна толерантність в українському контексті//Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць,1(17), Ужгород,2018. С.21-33.
8. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.- метод. посіб. Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 206 с. Бібліогр.: с. 199–205.

Рекомендована література до Теми 5:

Основна література

1. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.
2. Максименко С.Д. Генеза становлення особистості. К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
3. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний

посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. К.: Ніка–Центр, 2008. 336 с.

4. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. 2010. 264 с.

5. Савчин М.В. Методологеми психології. К. : Академвидав, 2013. 224 с.

Додаткова література

1. Рибалка В.В .Методологічні проблеми наукової психології:посібник.- К.: ІПООД НАПН України, 2017. - 160 с.

2. Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. – К. : Академвидав, 2013.

3. Ситняківська С.М. Методологія наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Житомир. Вид-во ЖДУ ім.. І.Франка, 2023

4. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Методика та організація наукових досліджень із психології: Навч. пос. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 360 с

Рекомендована література до Теми 6:

Основна література

1. Савчин М.В. «Методологеми психології», К., 2013;

2. Савчин М.В. Духовна парадигма психології, К., 2013

Додаткова література

1. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. К.: Вища школа, 1979. 200 с.

2. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. 2010. 264 с.

3. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально-методичний посібник. К.: Ніка-Центр. 2003. 204 с.

4. Боришевський М.Й. Дорога до себе. Від основ суб'єктості до вершин духовності.— Київ: “Академвидав”, 2010. — 410 с.

5. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Київ, 2012. 605 с.

6. Журавльова Л.П. Психологія емпатії. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.

Інші джерела:

1. Лефтеров В. О., Лазор К. П. Основи науково-дослідної роботи в галузі психології : методичні рекомендації для самостійної роботи здобувачів [Електронне видання]. /В. О. Лефтеров, К. П. Лазор; кафедра психології НУ

«Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2020. 38 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13457>.

2. Стандарт вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» / За заг. ред. О.В.Кириченка. ВНПЗ «ДГУ», Дніпро, 2025.

3. Ладонько Л.С. Методологія наукових досліджень. Чернігів., 2023

4. Зав'ялова Т.В. Глосарій термів та понять з курсу «Основи наукових досліджень» [Текст] : навч.-метод. вид. / Т.В. Зав'ялова, О.В. Непша. – Мелітополь : ТОВ Колор Принт, 2019. – 84 с. – ISBN 978-966-2489-84-2.

Інтернет-ресурси:

1. Бібліотека Міжнародного гуманітарного університету: офіційний сайт. URL: https://mgu.edu.ua/science_library

2. Бібліотека Університету Ушинського: офіційний сайт. URL: <https://library.pdpu.edu.ua>

3. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського: офіційний сайт. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Визначення поняття «методологія науки».
2. Рефлексія як метод наукового пізнання. Рефлексії як механізм збільшення знання. Три види внутрішньої наукової рефлексії: онтологізм, гносологізм, методологізм.
3. Дескриптивна і нормативна методологія. Функції дескриптивного та методологічного аналізу.
4. Структура методологічного знання: рівень філософської методології; рівень загальнонаукової методології; рівень конкретно-наукової методології; рівень процедури і техніки дослідження. Значення методологічного знання для психології.
5. Базові поняття методології: предмет дослідження, об'єкт дослідження, засоби дослідження та пізнавальна ситуація. Специфіка пізнавальної ситуації в психології.
6. Історична відносність форм, засобів, ідеалів і норм наукового пізнання. Класична наука, некласична наука, постнекласична наука.
7. Позитивізм і його роль як методологічного базису. Виникнення неопозитивізму. Проблеми логічних основ науки і критеріїв науковості.
8. Методологічні проблеми науки в працях К. Поппера. Критичний реалізм Поппера, принцип фальсифікації. Критика К. Поппером старої теорії пізнання, теорія 3-х світів.
9. Методологічні дослідження в постпозитивізма (Т. Кун, І.Лакатос, М. Полані, С. Тулмін, П. Фейєрабенд).
10. Філософсько-світоглядний рівень методологічного знання. Основні філософсько-методологічні позиції в інтерпретації значення, ролі, а також

причини виникнення психіки в світі.

11. Рівень загальнонаукової методології. Концепція ноосфери В.І.Вернадського. Кібернетика М. Вінера і Дж. фон Неймана. Загальна теорія систем Л. фон Берталанфі. Синергетика Г. Хакена. Концепція автопоезійних систем У. Матурана і Ф. Варела. Теорія дисипативних структур І. Пригожина. Структуралізм.

12. Конкретно-наукова методологія. Методологічні передумови і висновки культурно-історичної теорії Л. С. Виготського, теорії поля К. Левіна, теорії Ж. Піаже.

13. Рівень процедур і технік дослідження; підходи до типологізації психологічних методів. Тривимірна класифікація методів психологічного дослідження за В.Н. Дружиніним.

14. Підстави класичної, некласичної і постнекласичної науки (наукова картина світу, ідеали і норми наукового пізнання, філософські підстави науки).

15. Структура сучасного наукового знання. Факти як результати емпіричного наукового пізнання. Теорії як результати побудови наукових пояснень відомих фактів.

16. Теорії як результати побудови наукових пояснень відомих фактів. Основні функції теорії. Склад наукової теорії. Види теорій. Інші види теоретичного знання: концепції, підходи, вчення.

17. Критерії відносної істинності наукових теорій. Принцип верифікації. Принцип фальсифікації. Методологія дослідницьких програм. принцип «взаємного прояснення». Логіка зміни наукових теорій.

18. Закони в складі наукового знання (емпіричні закони, теоретичні закони). Умови встановлення причинно-наслідкового (каузального) зв'язку між предметами і явищами. Типи каузальних зв'язків.

19. Емпірична і теоретична психологія. Цілісний теоретико-емпіричний шлях побудови психологічного дослідження шляхом класифікації методів.

20. Підстави виділення психології в самостійну науку (розвиток асоціанізму та інші досягнення).

21. Визначення психічних явищ в контексті різних підходів до пояснення психіки. Визначення психічних явищ у вітчизняній психології.

22. Психологія свідомості та ознаки кризи. Подолання недоліків психології свідомості в різних психологічних школах.

23. Постановка проблеми кризи в психології. Методологічні основи кризи за Л.С. Виготським.

24. Сучасний стан кризи та варіанти його подолання. Поліпарадигмальність психології як альтернатива її кризи.

25. Склад і структура сучасних наукових психологічних знань. Основні форми психологічних знань: описові та пояснювальні. Методи пояснення: квазіпояснення, номологічні, телеологічні, фіналістичні пояснення.

26. Особливості психологічної причинності. Розуміння причинності згідно класичної і некласичної картини світу.

27. Характеристики законів у психології. Уявлення про кондіціонально-генетичні закони К. Левіна. Закон як «логічна координація» у Ж. Піаже.

28. Методологічне уявлення про рівневу представленість психологічних законів і парціальний характері їх дії у вітчизняній психології.

29. Проблема редукціонізму в психології. Психологічні дослідження: види, етапи. Плани досліджень. Достовірність висновків.

30. Проблема об'єктивного методу в психології. Філософські передумови об'єктивного методу за В. П. Зінченко і М. К. Мамардашвілі.

31. Психофізична і психофізіологічна проблема в психології. Психофізіологічний паралелізм. Психофізіологічна відповідність. Емпіричний паралелізм.

32. Проблема одиниць аналізу психіки. Вирішення проблеми одиниць аналізу психіки у вітчизняній психології (Л.С. Виготський, О. М. Леонтьєв і В.П. Зінченко).

33. Проблема біологічного і соціального. Вирішення проблеми співвідношення між біологічним і соціальним в природі людини в психоаналізі, гуманістичній психології, вітчизняній психології (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, П.Я. Гальперін).

34. Історичні умови для виділення принципу діяльності. Категорія діяльності в марксистській філософії. Взаємодія як загальна форма взаємозв'язку явищ дійсності.

35. Проблема активності людини. Діяльність як особливий вид активності людини. Основні змістовні характеристики діяльності людини: продуктивність, предметність, суб'єктивність, доцільність, свідомість.

36. Теорія діяльності як загально психологічна парадигма. Психологічна теорії діяльності А. Н. Леонтьєва. Ідея «образу світу».

37. Особистість як системоутворююча категорія в психології. Положення про діяльнісну сутність людини та її соціальну природу.

38. Типологія теорій особистості з точки зору джерел саморозвитку особистості.

39. Теорія особистості з позицій категоріального аналізу психології

40. Онтологічна модель особистості. Концепції генезису особистості. Концепції динаміки змісту особистості. Концепції структури особистості.

41. Принцип детермінізму в психології. Розуміння детермінізму в класичній і некласичній картині світу. Новітні уявлення про взаємозв'язок.

42. Принцип активності в психології. Роль принципу активності в загальнопсихологічній теорії.

43. Принцип розвитку в психології. Реалізація принципу розвитку при аналізі Онтогенезу (Л.С. Виготський). Визначення принципу розвитку Л. І. Анцифоровою.

44. Принцип системності в психології. Уявлення про психологічні системи в школі Л. С. Виготського. Методологічні принципи системного підходу за Б.Ф. Ломовим.

45. Сутність та функції парадигми. Методологічні принципи парадигми.

46. Природничо-наукова парадигма в психології. Принципи природничо- наукової парадигми у вивченні психічної реальності.

47. Гуманістична парадигма в психології. В. Дільтей про психологію «пояснення» і психологію «розуміння». Метод розуміння Дж. Брунера. Предмет гуманістичної психології.

48. Конструктивістська парадигма в психології. Теорія особистісних конструктів Дж. Келлі як варіант конструктивістської психології. Деструктивні тенденції у психології.

49. Трансперсональна психологія та її методологічна орієнтація. Предмет наукового дослідження в трансперсональній психології. Поняття «змінені стани свідомості» (ЗСС).

50. Взаємодія, діалог і протистояння парадигм у психології.

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

(назва навчальної дисципліни)

Освітній ступінь

Магістр

(назва ступеня вищої освіти – бакалавр або магістр)

Спеціальність

С4 Психологія

(шифр і назва)

Освітня програма

«Психологія»

(назва, дата і № наказу про затвердження ОП)

Наказ від 24.04.2025 № 32-02

Дніпро – 2025

Теоретико-методологічні проблеми психології // Конспект лекцій з навчальної дисципліни. Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2025. 60 с.

РОЗРОБНИК(-И):

Панфілова Г.Б., к.психол.н., доцент кафедри психології ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри загальної психології.
Протокол від «19» серпня 2025 р. № 1

ЗМІСТ

ТЕМА 1. ПРИРОДНИЧА ТА ГУМАНІТАРНА ПАРАДИГМИ ПСИХОЛОГІЇ.....	4
ТЕМА 2. СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЇ ЯК СИСТЕМИ ЗНАНЬ.....	12
ТЕМА 3. КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ПСИХОЛОГІЇ.....	17
ТЕМА 4. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	20
ТЕМА 5. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ.....	26
ТЕМА 6. СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЯ: НЕКЛАСИЧНИЙ ВЕКТОР.....	48
ЛІТЕРАТУРА.....	58

ТЕМА 1. ПРИРОДНИЧА ТА ГУМАНІТАРНА ПАРАДИГМИ ПСИХОЛОГІЇ

ПЛАН

1. Природничонаукова парадигма в науці
2. Гуманітарна парадигма в науці
3. Взаємовідношення природничонаукової і гуманітарної парадигм в психології
4. Висновки

ВСТУП

В останні роки в психологічній літературі наполегливо утверджується думка про те, що сучасна психологія перебуває в стані когнітивного кризи, тобто кризи того, як слід вивчати і пояснювати психічну реальність. Основними симптомами кризи є:

- Відсутність єдиної науки;
- Дефіцит сталого знання;
- Велика кількість альтернативних моделей розуміння та вивчення психічного;
- Поглиблюється розкол між дослідницькою і практичною психологією;
- Конкуренція з боку паранауки, виникнення альтернативних систем пізнання [4].

Основною причиною кризи, на думку більшості психологів, є використання у вивченні психічного природничо-наукового підходу, в основі якого лежить раціональне пізнання дійсності. Між тим такий підхід не завжди є адекватним у тих галузях знання, де доводиться мати справу з поодинокими явищами, з індивідуальністю, суб'єктивністю, тобто в тих науках, де об'єктом вивчення є людина і, зокрема, в психології.

Наприклад, за словами Л.С. Виготського домінуючий в психології з початку її зародження природничо-науковий підхід, при всіх його безперечних достоїнствах, показав неспроможність у питаннях дослідження «вершинних» феноменів психологічного буття, таких як цінності, сенс, переживання та ін [4].

Учені до цих пір не прийшли до єдиної думки про те, яка парадигма необхідна для вивчення психічних явищ. У зв'язку з цим в даний час сформувалося три різних погляди на стан сучасної психології:

1. психологія є допарадигмальною областю знань, тобто своя власна парадигма в ній ще не склалася;
2. психологія є мультипарадигмальною наукою, тобто в цій дисципліні існує кілька парадигм;
3. психологія є внепарадигмальною областю і концепція Куна взагалі непридатна в психології [4].

Незважаючи на різницю поглядів щодо парадигми в психології,

більшість сучасних психологів вважають, що реально існують дві парадигми: *природнича і гуманітарна*.

Більшість авторів так само вважають, що ці парадигми не виключають одна одну, оскільки кожна з них має специфічні способи взаємодії з психічними феноменами, і проблема полягає лише в обмеженні сфери їх застосування. У методологічному плані це розрізнення має принципове значення, оскільки кожен з підходів є специфічним в розумінні ідеалів і норм дослідження, виходить з певних світоглядних установок, способів отримання, тлумачення і використання знань.

1. Природничо-наукова парадигма в науці

Як сфера людської діяльності склалася в епоху Просвітництва, а першою системою наукового знання стало природознавство. Фактичним зразком для наук XVIII ст. стала нова механіка Ньютона, а ідеї механіцизму стали домінуючими в класичному природознавстві. Властивості цілого об'єкту повністю визначаються станом і властивостями його частин. Пояснення розумілося як пошук механічних причин, що лежать в основі явища, що вивчається.

Природознавство досягло високого рівня точності і доказовості вже у класичний період, що було обумовлено відносною простотою досліджуваних ним систем, які порівняно легко піддавалися теоретичному аналізу [7]. Сучасне природознавство орієнтоване на міждисциплінарні дослідження; їх об'єктом стають унікальні системи, що характеризуються відкритістю і саморозвитком, включає ціннісні чинники до складу пояснювальних положень. Разом з тим природничо-наукова парадигма зберігає цінність об'єктивно-наукового знання, орієнтацію на зовнішнє спостереження і експеримент, на принцип використання («корисності») наукових знань. Основним типом діяльності вченого залишається дослідження, спрямоване на виявлення законів життя досліджуваного об'єкта в даний момент, його «зріз». Суб'єкт пізнання виноситься за дужки пізнавальної діяльності. Як відзначають В.А. Рибаків, А.Л. Покришкін [5], багато хто продовжує вірити, що природничо-наукова парадигма цілком застосовна і до психології. Треба лише знайти певний нюанс, особливість, щоб все запрацювало як треба. Розглядаючи відмінності природничої парадигми, автори виділяють її основні принципи:

1. Принцип опори на емпіричні факти.
2. Принцип раціональності, тобто світ раціонально (несуперечливо) влаштований, і людський розум може досягнути законів світобудови.
3. Принцип редукції, тобто пояснення чогось невідомого за допомогою зведення до добре вивченого.
4. Принцип ідеалізації дозволяє виявити (виділити) істотне в чистому вигляді і відкинути несуттєве, яким можна знехтувати.
5. Принцип простоти. Цей принцип сформульований ще в XIV столітті англійським філософом і теологом Вільямом Оккамом: «Не намагайтеся

пояснити за допомогою більшого, те, що можна пояснити за допомогою меншого». («Не следует умножать сущности без необходимости»)

6. Принцип незалежної перевірки. Принцип формулюється так: пропонувані теорії (гіпотези) повинні підтверджуватися іншими емпіричними даними і логічними міркуваннями, відмінними від тих, на підставі яких вони запропоновані.

Всі ці принципи вважаються основними, вони добре працюють в природничих науках, але не працюють в психології. В.А. Рибakov, А.Л. Покришкін так само вказують на додаткові принципи, які приймаються як очевидні, і переносяться в психологію, навіть не розглядаючись і не обговорюючись. Автори називають ці принципи:

1. Реальність досліджуваного об'єкта. Простим прикладом суперечливості цього принципу може служити вивчення емоцій, снів і т.д. Якщо емоції реальні, то в яких одиницях їх можна виміряти? А якщо вони не реальні, то як ми їх виявляємо і бачимо?

2. Об'єкт пізнання (пізнаване) означає об'єкт реальності матеріальної або ідеальної. У зв'язку з цим представники природничої парадигми стверджують, що ідеальне - це результат роботи мозку. Мозок і його робота - той механізм, що перетворює причини у сліdstва, механізм - недоступний для гуманітарних наук. Але доступний природничим наукам, адже мозок матеріальний, а матерію ми вивчати вміємо. І вивчали, але не вивчили. Історія науки налічує безліч невдалих спроб.

3. Відособленість реальностей, тобто для пояснення явищ психічної реальності повинні залучатися пояснювальні принципи, і тільки коли їх недостатньо, і вдається показати взаємодію різних реальностей - залучаються як пояснювальні явища матеріальної реальності.

4. «Чуттєве» пізнання стосовно до психічної реальності. Якщо ми хочемо застосувати до психології принципи природничої парадигми, то маємо знайти аналог чуттєвого сприйняття для явищ психічної реальності.

В.І. Слободчиков та Є.І. Ісаєв говорять про дві установки в класичному природознавстві: цінність об'єктивного і предметного знання (самоцінність об'єктивної істини) і цінність новизни, постійного збільшення об'єктивного знання про світ (як результат дослідження) [6]. Багато сучасних напрямів в психології вивчають людину, її внутрішній світ в рамках переважання природничої парадигми, тобто людина розглядається як об'єкт в ряду інших об'єктів, ставиться дослідником під контроль і перетворюється на джерело інформації. Для отримання певного знання над нею здійснюють різного роду операції, піддають експерименту тощо. Людина існує відсторонено від дослідника, який вивчає її неупереджено, із зовнішньої позиції. Саме тому, резюмують В.І. Слободчиков та Є.І. Ісаєв, об'єктивний підхід до людини з позицій природознавства не може повноцінно вивчати людську суб'єктивність як таку, не здатний досягнути індивідуальності особистості, її духовну сутність.

2. Гуманітарна парадигма в науці

Гуманітарне пізнання орієнтоване на індивідуальність, звертається до духовного світу людини, до її особистісних цінностей і сенсів життя. Гуманітарна парадигма в науці представляє собою пізнання природи, суспільства, самої людини з антропологічної позиції; вона вносить «людський вимір» в усі сфери суспільного життя. Для неї характерне використання загальних принципів в інтерпретуванні індивідуальних, суспільних або історичних подій. Але, в той же час одинична подія не розглядається як окремий випадок загальної закономірності, а береться у своїй самоцінності й автономності. Для гуманітарного пізнання важливо осягати одиничні факти як такі [6].

У витоків сучасної постановки проблеми щодо специфіки гуманітарного пізнання стоїть І. Кант, який продемонстрував обмеженість природознавства, розмежував сфери застосування природознавства і метафізики в таких питаннях, як існування душі, Бога. Криза натуралістичного підходу до аналізу соціальних явищ наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. була пов'язана з усвідомленням відмінностей природи і культури. Недостатність природничо-наукового пізнання стосовно соціальних і культурних явищ і об'єктів поставила перед дослідниками науки завдання визначення статусу та специфіки гуманітарного пізнання. Гуманітарне знання включає в себе ціннісне ставлення до досліджуваної дійсності; об'єкт пізнання оцінюється з позицій моральних, культурних, релігійних, естетичних тощо. Сучасні гуманітарні дисципліни орієнтовані на загальні критерії науковості: інтерсуб'єктивність, прогресизм, обґрунтованість, критичність.

Але, як зазначає В.М. Сурков, ці критерії науковості в психології реалізуються лише в тенденції. При цьому автор надає характеристики, які традиційно виражають специфіку гуманітарного знання. Серед них в першу чергу людино-соразмірність, ціннісне співвіднесення, процесуальність, індивідуалізована методологія, суб'єктність, усвідомлення особливої ролі розуміння, переважання якісного аспекту досліджень над кількісним, мовна чутливість. В.Н. Сурков порівнює особливості пізнання в природничо-науковій і гуманітарній парадигмах (табл. 1).

Таблиця 1.

Особливості пізнання в природничо-науковій і гуманітарній парадигмах

Природнича	Гуманітарна
Предмет	
Різні форми проявів душевного життя: поведінка, взаємини,	Душевне життя людини в його цілісності, що не зводиться до

спілкування, продукти діяльності.		суми його окремих проявів.
Принципи		
Детермінізм		Інтенціональність (індетермінізм)
Науковий підхід		
Номотетичний, об'єктивістський, дедуктивний, структурний.		Ідеографічний, суб'єктивістський, системний, інтуїтивний,
Мета		
Пізнання об'єктивних законів психічного, побудова типологій, підведення одиничних фактів під загальну залежність		Розуміння внутрішнього світу окремої людини в його індивідуальності і цінності, вивчення життєвого шляху особистості
Методи		
Об'єктивні методи дослідження: спостереження, експеримент і ін		Суб'єктивістські методи дослідження, емпатія, інтуїція, герменевтика та ін
Позиція дослідника		
Неупереджена, відсторонена		Емоційна, емпатійна, включена.
Спосіб побудови знання		
Гіпотеза, теоретичний конструкт.		Без передумов
Критерій істини		
Практика, перевірюваність і відтворюваність результатів. Суворі доказовість і обґрунтованість отриманих результатів за допомогою математичної статистики.		Досвід дослідника, його інтуїція, суб'єктивне розуміння досліджуваних феноменів.
Ставлення до досліджуваного		
Суб'єкт-об'єкт. Досліджуваний розглядається як об'єкт, позбавлений активності та цінності.		Суб'єкт-суб'єкт. За досліджуванням визнається активність, цінність.

Зміст гуманітарного знання пов'язаний з питаннями сенсу людського існування, воно передбачає перехід від факту до сенсу, від речі до цінності, від пояснення до розуміння. Гуманітарне пізнання являє собою ціннісно-сміслову освоєння людського буття. Вдаватися до ціннісних оцінок явищ природи безглуздо, бо речі та явища природи не добрі і не злі. Гуманітарне знання - це єдність істини і цінності, факту і сенсу, суцього і належного [6].

Об'єкти гуманітарного знання - суспільство, людина - постійно розвиваються в часі історії і в просторі культури. На відміну від

природознавства, яке стверджує єдиність істини («точність» науки), в гуманітарних науках, як правило, на одну проблему можуть існувати різні точки зору. Гуманітарне пізнання об'єкта в його історичному розвитку ніколи не може бути остаточним і єдино вірним. Продукти діяльності тієї ж самої людини оцінюються новими поколіннями заново, переосмислюються, наповнюються новим значенням і сенсом. Гуманітарні науки використовують у пізнанні суб'єктний підхід, при якому людина сприймається дослідником як активний суб'єкт спілкування. Дослідження, по суті, набуває форми діалогу двох суверенних суб'єктів. При діалоговому спілкуванні дослідника та досліджуваного відбувається зміна, розвиток суб'єктів спілкування. Ця особливість, як відзначають В.І. Слободчиков та Є.І. Ісаєв відрізняє гуманітарне пізнання від природничо-наукового, при якому об'єкт вивчення залишається тотожним собі на всьому відрізку дослідження. З цим пов'язана обмеженість у застосуванні кількісних методів при вивченні гуманітарної сфери.

У процесі історичної взаємодії областей пізнання в психології основною тенденцією є постійне збільшення гуманітарного компонента. Природниче і гуманітарне пізнання взаємопов'язані і неможливі одне без одного (особливо в психології). Але при цьому в психології гуманітарне пізнання в кінцевому рахунку виявляється більш широким поняттям, що включає у свої межі природниче пізнання.

3. Взаємовідношення природничої і гуманітарної парадигми в психології

Всю історію розвитку психології можна охарактеризувати як відносини двох протилежних підходів - природничо-наукового і гуманітарного, причому в останні десятиліття спостерігається поступове витіснення першого другим. Спочатку Аристотель стверджував, що вивчення душі є справа натураліста. Сучасний стан справ можна охарактеризувати як кризу спроб побудови психології за зразком природничої науки. Наявність окремих розділів психології, які неможливо віднести до природничої лінії (психоаналіз, гуманістична психологія, логотерапія) лише посилює кризовий стан.

Але у вітчизняній психології в даний час, на думку В.І. Слободчикова і Є.І. Ісаєва переважає все ще є орієнтація на природознавство, на об'єктивність, на вимірювання та експеримент як на ідеал науковості. Радянська психологія розвивалася як академічна дисципліна. В останні роки в рамках психологічної практики почала оформлюватися гуманістична психологія. Актуальною є необхідність створення особливої психотехнічної теорії, тобто теорії, що обґрунтовує людинознавчу, психологічну практику. По суті, це означає створення гуманітарної психології як альтернативи природничій академічній психології.

Спроби психологів відповідати природничим стандартам у галузі взаємодії теорії і експерименту привели до «позитивістського

перенапруження» психології. Захисною реакцією психологів на тиск «позитивістських ритуалів» є широке поширення «тіньової методології» (традиції формулювати гіпотези вже після проведення дослідження, виводити їх з отриманих даних, а не з теорій, відбирати лише «зручні» емпіричні дані тощо). Основними причинами, що перешкоджають оформленню психології як природничої науки, виступають:

- духовний характер походження людини, що не дозволяє розглядати її як об'єкт природи чи механізм;

- рефлексивність і активність людини; неможливість лише управління людиною - у відношенні до людини органічними є розуміюча позиція, любов, допомога, підтримка. Дані причини аналогічні специфічним характеристикам гуманітарного пізнання, тому що людина виступає як духовна цінність, а не тільки як «об'єкт дослідження». Основною метою психології є розуміння іншої людини, пояснення певного духовного чи культурного феномену, набуття сенсу. Рефлексивний характер психологічного знання проявляється у взаємовпливі суб'єкта та об'єкта пізнання; спрямованість психології передбачає не просто розуміння, а активний діалог дослідника і досліджуваного об'єкта.

Таким чином, застосування вимог природничого стандарту в психології є обмеженим. На думку численних авторів, навіть психологічний експеримент, не кажучи вже про весь комплекс психологічного знання, повинен будуватися у гуманітарних канонах.

Висновки

Значна частина дискусій про статус науковості психології пов'язана не стільки з обговоренням питання про те, чи є психологія наукою, скільки з питанням про те, на якій еталон (природничий чи гуманітарний) їй слід орієнтуватися (і яким критеріям науковості відповідати).

Зарубіжні психологи більш схильні сприймати психологію в рамках гуманітарної психології, вітчизняні ж психологи досі надають менше значення гуманітарному знанню в психології в порівнянні з природничим. Але тенденцією останніх років є все ж таки гуманізація знання психічної реальності. Як справедливо зазначають багато авторів, в основі отримання психологічного знання повинна лежати гуманітарна парадигма, але для доказу незаперечних фактів служить природничо-наукова, тобто обидві парадигми в дослідженнях психічної реальності є необхідними. Але, на думку більшості психологів, з точки зору перспектив дослідницької діяльності саме в рамках гуманітаризації пізнання визначаються по-справжньому складні завдання, що постають гідним викликом для наукової спільноти.

Рекомендована література

1. Савчин М.В. Методологеми психології. Київ : Академвидав, 2013. 224 с.
2. Максименко С.Д. Генеза становлення особистості. Київ: Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
3. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. Київ: Ніка-Центр, 2008. 336 с.
4. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.
5. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. 2010. 264 с.
6. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально- методичний посібник. Київ: Ніка-Центр. 2003. 204 с.
7. Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. Київ : Академвидав, 2013. 218 с.
8. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Київ, 2012. 605 с.
9. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. Київ: Вища школа, 1979. 200 с.
10. Електронна хрестоматія до курсу. http://zu.edu.ua/spf/psihol_vkl.html
11. Електронна версія підручника Носенко Е.Л., Аршава І.Ф., «Сучасні напрями зарубіжної психології». Дн-ськ: ДНУ. 2010. 306 с. www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Pspl/2010_10/501-514.pdf

ТЕМА 2. СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЇ ЯК СИСТЕМИ ЗНАНЬ

ПЛАН

1. Введення
2. Поняття методології
3. Методологія науки. Наукова парадигма. Теорія як складова наукового пізнання.
4. Методологія психології. Методологічний підхід у психології (особистісний, віковий, індивідуальний, діяльнісний, системний).

1. Поняття методології

Методологія - це вчення про засади, з яких повинен виходити дослідник психічної природи людини, про правила, яких він повинен дотримуватися в дослідженні, та про засоби, якими він має користуватись. Методологія базується на своєрідності предмета науки. Методологія також поділяється на технічну та філософську.

Технічна методологія вивчає зовнішні та спеціальні ознаки явищ, які потребують спеціальних прийомів дослідження. Технічна методологія психології визначає процедурні особливості як методик психологічного дослідження, так і методик психологічного впливу.

Філософська методологія пізнає загальні широкі властивості та співвідношення явищ, які взагалі відрізняють одну науку від інших. Філософською методологією психології є філософія людини (філософська антропологія). Вона виявляє себе у принципах побудови психологічного дослідження - тобто висхідних положеннях, які обумовлюють наукову взаємодію психолога із психологічно-змістовними явищами світу.

2. Методологія науки

Як відзначалося раніше, методологія поділяється на загальну та конкретну. Розглядаючи цю тему, необхідно виділити загальні підходи до самої науки і конкретні методи та процедуру організації наукового знання і наукової діяльності. Завдання науки – отримати нове знання на підставі критерію істинності.

Виходячи з цього завдання, можна сформулювати основні методологічні принципи науки - це постійний розвиток самої науки та критерію істинності. Людина опановує навколишній світ, а наука відображує рівень цього опанування в процесі людської практики.

Наукова парадигма та теорія. Всі види наукових результатів можливо розмістити на шкалі: “емпіричне знання – теоретичне знання”, а саме дослідження відбувається в такій послідовності:

одиничний факт, емпіричне узагальнення, модель, закономірність, теорія. В результаті наукового дослідження відбувається опис реальності, пояснення та прогноз процесів або явищ у вигляді графічної залежності, тексту, схем, формул тощо. В ідеалі має відбутися відкриття законів та теоретичне пояснення дійсності. У науковому дослідженні використовуються певні методи, тобто сукупність прийомів та операцій, за допомогою яких відбувається практичне та теоретичне опанування дійсністю, причому кожен метод має бути визнаний науковим співтовариством.

Парадигма. Визнаний еталон наукового дослідження, який включає закон, теорію, метод, обладнання та практичне застосування називається парадигмою. Загалом парадигма (див.-гр. *παράδειγμα*, *paradeigma* - приклад, зразок). У сучасній філософії науки система теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, які взяті за зразок розв'язування наукових задач і які поділяють всі члени наукового співтовариства.

Термін «парадигма» у філософію науки уперше впровадив позитивіст Густав Бергман, однак справжній пріоритет у його використанні і поширенні належить Томасу Куну. У своїй книзі «Структура наукових революцій» (1962). Кун розглянув можливості виділення двох основних аспектів парадигми: епістемічного й соціального. В епістемічному плані парадигма — це сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, що виступають як зразок наукової діяльності. У соціальному — за Куном, парадигма — це те, що об'єднує членів наукового співтовариства і, навпаки, наукове співтовариство складається з людей, які визнають певну парадигму. Як правило, парадигма фіксується в підручниках, працях учених і на багато років визначає коло проблем і методів їх вирішення в тій чи іншій галузі науки, науковій школі.

Існування парадигми, на думку Куна, пов'язане з періодами нормальної науки, у рамках яких вони виконують проєктивно-програмувальну і селективно-заборонну функції. Зміну парадигми здійснюють за допомогою наукових революцій, що пов'язано зі своєрідним гештальт-перемиканням наукового співтовариства на нову систему світогляду й цінностей. Критика надмірного соціологізму і психологізму в розумінні парадигми спонукала Куна конкретизувати свою позицію за допомогою введення поняття «дисциплінарної матриці», синонімічного епістемічному контексту парадигми. Структура дисциплінарної матриці містить:

1. символічні узагальнення, що становлять формальний апарат і мову, характерну для конкретної наукової дисципліни;
2. метафізичні компоненти, що визначають найфундаментальніші теоретичні і методологічні принципи світорозуміння;
3. цінності, що задають панівні ідеали і норми побудови й обґрунтування наукового знання.

Вчені, які підтримують конкретну теорію, працюють в певній парадигмі. Однак теорія – це тимчасова споруда, з розвитком життєдіяльності кожна теорія має бути спростованою і замінена новою теорією.

Теорія (у широкому розумінні) – комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на трактування та пояснення певного явища; (у вузькому розумінні) – вища форма організації наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та існуючі зв'язки певної сфери дійсності – об'єкта даної теорії. Якщо теорією називається спеціальна форма систематизації наукового знання, то систематизація гуманітарного знання, отриманого в процесі соціокультурної, правової, політичної, інтелектуальної практики, називається *концепцією*.

Теорії бувають: формалізовані (з математичними розрахунками, наприклад, особистісні конструкти теорії Келлі, теорія мотивації К.Левіна, інтелекту Ж.Піаже та інші); стохастичні (тобто вірогідні теорії), їх небагато (наприклад теорія Д. Раша); якісні (які формулюються без математики, наприклад, теорії А.Маслоу або З.Фрейда).

Кожна наука починається з наукової проблеми. Але звідки береться проблема? Проблема починається з дефіциту інформації. Саме коли з'являється “біла пляма”, починається пошук проблеми, тобто питання, на яке повинен дати відповідь сам науковець. Тоді висувається ГІПОТЕЗА, або наукове передбачення існування самих явищ, зв'язку між явищами та їхні причини. Гіпотези формулюються у вигляді двох альтернатив. Вона може бути або спростована або підтверджена, але ніколи не може бути остаточною. Перш ніж почати наукове дослідження, необхідно визначити ОБ'ЄКТ (тобто хто або що вивчається), потім уточнюється ПРЕДМЕТ - це частина реальності в самому об'єкті, яка досліджується. Наприклад, якщо об'єктом дослідження є група підприємців певної сфери діяльності, то предметом може бути їх мотивація підприємницької діяльності.

Організація дослідження передбачає глибоке і послідовне вивчення наукової літератури з означеної проблеми, співставлення різних точок зору, а потім необхідна організація дослідження самого емпіричного матеріалу. Для цього використовуються різні форми спостереження, моделювання, діагностика, експеримент. В психології використовуються як експериментальні так і не експериментальні емпіричні методи. Результат наукового дослідження може бути як позитивним, так і негативним. Слід враховувати, що на хід дослідження впливають також психологічні характеристики суб'єкта та об'єкта дослідження. Звичайно, кожна наука має свої особливості наукового дослідження, але для всіх наук існує основний методологічний принцип: *“Ідея народжується необов'язково і випадково, але вмирає неминуче і закономірно.”*

Природничі основи психології (до яких можна віднести

еволюційну теорію Ч. Дарвіна, вчення І. М. Сеченова про рефлекси головного мозку та Івана Павлова про вищу нервову діяльність) довгий час існували у якості рівних по значенню теоретичним і методологічним основам. Психологія, щоб утвердитись як серйозна наука, вимушена була спиратися на факти фізіології, навіть коли мала достатньо власне психологічних фактів. Підкреслювати матеріальність предмету психології - а це було ідеологічно необхідно - дозволяло посилення зв'язок психіки із діяльністю нервової системи. Цей зв'язок дійсно існує, але коли він перетворюється на ототожнення, психологія тим самим перетворюється на фізіологію центральної нервової системи - бо втрачає власний об'єкт вивчення - психічну реальність.

Методологія (буквально: “вчення про метод”) - це система принципів, засобів організації та побудови теоретичної та практичної діяльності, а також вчення про таку систему.

У ХХ столітті в умовах розвитку науки та техніки перед людством виникли глобальні проблеми екології, демографії, урбанізації, освоєння космосу та інші. Почала розвиватися методологія як вчення про сам процес пізнавальної діяльності, про його істинність та практичну ефективність. Виникла необхідність системного аналізу, системного підходу до явищ навколишнього світу і самої людини.

В межах психології виділяють загальну методологію, згідно якої розглядаються можливості людини осмислити світ, проблеми суті та існування самої людини. Методологія базується на нових досягненнях науки, що дає можливість використати ці досягнення для наукового пояснення окремих психологічних явищ. Незважаючи на розгалуженість науки та наукового знання, між науковими системами існує певний зв'язок, існує також єдине інформаційне поле і сама система наукового знання дозволяє використовувати досягнення науки для пояснення окремих явищ. Це і є загальна методологія. Так, для вивчення психології мають методологічне значення досягнення теоретичної фізики, квантової механіки, теорії відносності. Так сучасна наука теоретично подолала розрив між хвилею та часткою, а теорія єдиного поля допомогла зрозуміти, що в основі єдиного світу лежить енергія, яка несе в собі інформацію. Завдяки цим досягненням науки стають зрозумілими пояснення єдності матеріальних часток і свідомості – зазначає мікропсихоаналітик С.Фанті. Поняття *ентропії* (закону розповсюдження та перетворення енергії – другого закону термодинаміки) робить відносним розуміння часу. В активності енергії, в процесі взаємозв'язку та взаємопереходу Порядок змінюється Хаосом. Споглядаючи світ, людина здатна приписувати всім явищам деякі об'єктивні властивості, в тому числі і поняття часу.

Теорія єдиного поля, поняття ентропії, голографічна природа світу дозволяють пояснити психічні процеси, на які спирається трансперсональна психологія. С.Гроф в праці “За межами мозку”

(1992, стор. 35 – 36) пише: “Є модуси психоделічних переживань, в яких час здається уповільненим або надзвичайно прискореним, тече у зворотному напрямі або повністю трансцедентує і припиняє течію. Він може виглядати таким, що йде по колу або по колу і лінійно відразу, може прямувати по спіральній траєкторії... минуле, теперішнє і майбутнє по суті накладаються одне на друге і співіснують в теперішньому моменті”.

Як пише В.Налімов в роботі “Реальність нереального” (1995), світ носить спонтанний характер, а взагалі існує вірогідна онтологія вірогідного світу, психологічний час – це відчуття нашого діяння, а життя, позбавлене можливості Діяння – це просто стояння в черзі в очікуванні смерті. Взаємодія із світом та іншими людьми відбувається через семантичне поле за допомогою слів та символів. Квантова механіка виявила, що мислення впливає на імпульс та енергію частки. Досягнення математики можна використати в аналізі фізіологічних основ поведінки, сама ж психологія свідомості і особливо безсвідомого залишаються не математизованими.

Поняття ентропії використовується також для пояснення соціально - психологічних явищ, в тому числі явищ культурно-психологічних властивостей етносу тощо. Звичайно, треба враховувати, що кожне наукове знання не носить абсолютного характеру і обов’язково буде спростоване в ході подальшого наукового пошуку.

Методологія психології - теоретичні основи (вихідні теоретичні положення, позиції, категорії) наукового пізнання та практичної діяльності у психології. Методологія як вищий рівень теоретичного знання визначає вихідні теоретичні засади, шляхи і методи побудови знань і процесу досягнення результату, в якості якого в науці виступають теорія, закон, закономірності, а в практиці – позитивні зрушення в предметному світі та житті людини.

Методологічний підхід у психології – теоретична позиція щодо вивчення психічного явища, його інтерпретації, впливу на нього. У психології використовуються підходи: особистісний (в т.ч. індивідуальний та віковий), діяльнісний, системний.

Особистісний підхід полягає в тому, що вивчення, інтерпретація та вплив на психічний світ людини має здійснюватися в контексті особистості як цілісного утворення.

Віковий підхід полягає в тому, що у дослідженні та навчально-виховній роботі необхідно враховувати особливості становлення у людини окремих складових психіки та психофізичного розвитку в цілому на певному віковому етапі, тобто вікові особливості розвитку.

Індивідуальний підхід полягає в тому, що у дослідженні та навчально-виховній роботі необхідно враховувати індивідуальні властивості людини, які визначають її індивідуальність, неповторність.

Діяльнісний підхід використовується до розуміння 1) суті

психічного, форми його існування, походження, призначення, прояву; 2) формування, розвитку, корекції психічного. Відповідно, до розуміння психічного потрібно підходити як до того, що: а) існує у формі діяльності (говоримо про психічну діяльність, що має структуру зовнішньої діяльності); б) породжується в діяльності з метою регуляції цієї діяльності; в) проявляється (та вивчається) в діяльності; г) формується (розвивається, коригується) в діяльності (найефективніше - за умови її спеціальної організації).

Системний підхід полягає в тому, що до вивчення психічного явища необхідно підходити як до системи, тобто цілісної структури, яка складається з елементів, що перебувають у певних зв'язках та відношеннях.

Рекомендована література

1. Савчин М.В. Методологеми психології. Київ: Академвидав, 2013. 224 с.
2. Максименко С.Д. Генеза становлення особистості. Київ: Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
3. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. Київ: Ніка-Центр, 2008. 336 с.
4. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.
5. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. 2010. 264 с.
6. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально- методичний посібник. Київ: Ніка-Центр. 2003. 204 с.
7. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. Київ: Вища школа, 1979. 200 с.
4. Музика О.Л. Професійно-орієнтовані завдання у системі підготовки студентів-психологів // Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики. Навчальний посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. – Житомир: Вид- во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 9-23. URL: http://zu.edu.ua/spf/psihol_vkl.html
4. Електронна версія підручника Носенко Е.Л., Аршава І.Ф., «Сучасні напрями зарубіжної психології». – Дн-ськ: ДНУ. 2010. 306 с. www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pspl/2010_10/501-514.pdf

ТЕМА 3. КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ПСИХОЛОГІЇ

ПЛАН

Вступ

1. Свідомість як ідеальна форма відображення.
2. Категорія діяльності у психології: визначення, ознаки; структура.
3. Категорія спілкування у психології: визначення; форми; функції; структура.
4. Категорія особистості у психології: розкриття суті (на основі співвідношення понять “індивід”, “особистість”, “індивідуальність”, “суб’єкт і об’єкт” впливів, врахування системної детермінації розвитку особистості); структура особистості за А.Г. Ковальовим, К.К. Платоновим.

Категорії у психології – найбільш загальні та фундаментальні поняття, які відображають суттєві, найзагальніші властивості та відношення явищ дійсності й пізнання. До базових психологічних категорій відносяться категорії відображення, діяльності, спілкування, особистості тощо.

Відображення – загальна властивість матерії, яка полягає у здатності об’єкта відтворювати з різною мірою адекватності властивості, структурні характеристики та відношення інших об’єктів. Психічне відображення, яке здійснюється завдяки діяльності головного мозку, відтворює властивості об’єктів, що мають сигнальний характер, та забезпечує адекватність поведінки особи, її регуляцію. Психічне відображення відбувається на рівнях: сенсорно- перцептивному, уявлення, мисленнєво-мовленнєвому.

Свідомість - вища, притаманна лише людині, форма доцільного ідеального відображення дійсності, її об’єктивних сталих властивостей, що виконує регулятивну функцію щодо поведінки, діяльності, спілкування. У психічному плані свідомість виступає для людини як процес усвідомлення – розуміння та вербалізації суті усвідомлюваного.

Особистість – соціально-психологічна сутність людини, яка формується в результаті засвоєння нею суспільного досвіду людства (соціалізації) та становлення самосвідомості. Особистість – це саморегульоване системне утворення, що складається з соціально значущих психічних властивостей, які забезпечують вибірковість відношень та регуляцію поведінки людини як поведінки суб’єкта активності.

Діяльність – специфічно людська форма активності людини, що регулюється усвідомленою метою перетворення навколишньої дійсності. Категорія діяльності охоплює відношення “суб’єкт-об’єкт”.

Спілкування – форма активності людини, результатом якої є не перетворена навколишня дійсність – матеріальний чи ідеальний

предмет (як у діяльності), а відношення (стосунки), взаємодія з іншою людиною чи людьми. Категорія спілкування охоплює відношення “суб’єкт-суб’єкт”.

Намагання зробити з науки загально вживаний і остаточний постулат приводить до висновків, які не витримують випробування часом. Так, наприклад, сталося з марксистською ідеологією, яка прагнула дотримуватися марксистського матеріалістичного погляду на всі явища, в тому числі і на пояснення психіки. Це призвело до хибного пояснення суті людини, її свідомості, можливостей пізнання, мотивації поведінки, проблем творчості і таке інше.

Існує також окрема **методологія** як система конкретних методів дослідження психіки людини і окремих психічних явищ. Історія розвитку методів дослідження в психології свідчить про використання самоспостереження (інтроспекції), психометрії, психофізики. Розвиток наукової психології пов’язаний із застосуванням експериментальних методів, в тому числі, тих же математичних розрахунків, теорії поля, теорії ймовірності. Використання математичних методів в аналізі психічних явищ показує, з одного боку, можливість обчислювання, розрахунків, прогнозів при вивченні поведінки людини, при розробці управлінських рішень, при аналізі особливостей психіки. З другого боку, саме математичні методи, використання теорії ймовірності приводять до висновку, що поведінка людини носить вірогідний характер, а значить, остаточно непередбачувана. Конкретні методи дослідження психіки не можуть охопити всіх її проявів, тому для пояснення поведінки людини, особливостей її психіки існує багато методик, в тому числі і проєктивних, за допомогою яких при аналізі раціональних та ірраціональних особливостей можливо аналізувати її вірогідну поведінку.

З розвитком наукового знання методологічні принципи змінюються. Так, наприклад, соціалістична психологія використовувала як основний методологічний принцип, крім матеріалізму, ще принцип діяльності, за допомогою якого пояснювалося все в психіці людини. При цьому зовсім відкидався аналіз поведінки за суто ідеологічними мотивами, оскільки поведінкою займалися біхевіористи. Зараз принцип діяльності не розповсюджується на всі прояви психіки людини, але спостерігається і зовсім неконструктивне ставлення до цього поняття, коли замість діяльності розглядається тільки активність (див. “Введение в психологию” за ред. А.В.Петровського). Зміна наукової парадигми, зміна наукової методології вимагають критичного підходу, щоб, як казали класики, разом із водою не викинути і дитину.

Завдання:

1. Опрацювати лекційний матеріал за конспектом.
2. Підготуватися до семінарського заняття, використавши лекційний матеріал та законспектувавши рекомендовані до теми літературні джерела.

Рекомендована література

1. Савчин М.В. Методологеми психології. Київ : Академвидав, 2013. 224 с.
2. Максименко С.Д. Генеза становлення особистості. Київ: Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
3. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. Київ: Ніка-Центр, 2008. 336 с.
4. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.
5. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. 2010. 264 с.
6. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально- методичний посібник. Київ: Ніка-Центр. 2003. 204 с.
7. Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. – К. : Академвидав, 2013. 218 с.
8. Боришевський М.Й. Дорога до себе. Від основ суб'єктості до вершин духовності. Київ: “Академвидав”, 2010. 410 с.
9. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Київ, 2012. 605 с.
10. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. Київ: Вища школа, 1979. 200 с.
11. Музика О.Л. Професійно-орієнтовані завдання у системі підготовки студентів-психологів // Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики. Навчальний посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. – Житомир: Вид- во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 9-23
http://zu.edu.ua/spf/psihol_vkl.html
12. Тест емоційного інтелекту. www.queendom.com
13. Імплицитна оцінка ставлень до соціальних об'єктів. www.implicit.harvard.edu/implicit
14. Електронна версія підручника Носенко Е.Л., Аршава І.Ф., «Сучасні напрями зарубіжної психології». – Дн-ськ: ДНУ. – 2010. – 306 с.
www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pspl/2010_10/501-514.pdf

ТЕМА 4. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ПЛАН

Введення

1. Принципи психології.
2. Кількісні та якісні методи в психології.

Принципи психології

Найбільш повне викладення тих методологічних принципів, що були розроблені у радянській психології (які хоча й розроблені на засадах філософії *діалектичного матеріалізму*, але певним чином відповідають і вимогам західної академічної психології, побудованої на принципах *позитивізму*) дає український психолог О. М. Ткаченко. Згідно автора, суб'єкт (людина) взаємодіє з об'єктом (дійсністю) на трьох основних рівнях: *організму, індивіда, особистості*. Ці рівні стають визначальними у тлумаченні методологічних принципів: *детермінізму, відображення, єдності свідомості та діяльності, розвитку, системно-структурного*.

Принцип детермінізму був запропонований С. Л. Рубінштейном у формулюванні «зовнішнє через внутрішнє» (тобто зовнішні причини впливають на людину, лише заломлюючись крізь внутрішні умови); О. М. Леонтьєв його переформулював як «внутрішнє через зовнішнє» (тобто внутрішнє, суб'єкт, діє крізь зовнішнє, й тим себе змінює); О. М. Ткаченко прийняв обидва формулювання як такі, що складають діалектичну єдність.

У формулюванні Рубінштейна головне те, що за внутрішнім як суб'єктом визнається влада самодетермінації (внутрішньої причинної обумовленості психічних явищ); внутрішнє корегує зовнішні впливи, а значить, воно не повністю залежить від зовнішнього, воно має власну сутність, розвивається за власною логікою. Самий принцип був необхідним, щоб вказати на інший тип детермінації у гуманітарному знанні порівняно із знанням природничонауковим, де детермінізм є прямим.

У формулюванні Леонтьєва важливим виявляється вже не те, що внутрішнє (суб'єкт) діє, а те, що через зовнішнє; тут підкреслено, що діяльність слугує засвоєнню індивідом соціально вироблених засобів діяльності, соціалізації особистості.

Ткаченко також не акцентує момент самодетермінації суб'єкта (як чисто психічної детермінації): у нього діє біопсихічна детермінація (на рівні організму, якому притаманний реактивний характер організації поведінки); соціопсихічна (на рівні індивіда - суб'єкта суспільних відношень у процесі засвоєння готового соціального досвіду); окремих підрівнів соціопсихічної (на рівні особистості, котра досягла спроможності до творчості нового соціального досвіду).

Принцип відображення (він походить безпосередньо з ленінської теорії відображення), у найбільш жорсткій формі стверджує, ніби

психічне не є саме по собі об'єктивним буттям, а просто віддзеркалює у свідомості буття зовнішнього світу. Згідно цьому принципу всі психічні функції за своєю природою є відображувальними; психічне відображення має сигнальний характер (повідомляє суб'єкта про значущі для нього об'єкти за допомогою нейтральних подразників). Жодної внутрішньої (сутнісної) єдності у такій відображувальній системі не передбачено; послідовне застосування цього принципу веде до функціоналізму (напрямку, котрий розглядає психіку-свідомість як засіб адаптації організму до умов середовища, що змінюються. Цей принцип також можна розглянути на різних рівнях суб'єкта. На рівні організму психічне відображення забезпечує життєдіяльність суб'єкта, на рівні індивіда - привласнення соціального досвіду, на рівні особистості - творіння соціально значущих продуктів. Чогось значущого не біологічно або соціально, а просто індивідуально-психічно психічне відображення не дає, бо віддзеркалює воно тільки щось зовнішнє для суб'єкта.

Принцип єдності психіки та діяльності (належить він С. Л. Рубінштейну, але у нього мова йшла про єдність із діяльністю не психіки, а саме свідомості). Згідно цьому принципу психіка являє собою внутрішній план діяльності (життєдіяльності, засвоєння соціального досвіду, його виробництва - відповідно рівням суб'єкта).

У С. Л. Рубінштейна принцип єдності свідомості та діяльності не зводиться до того, що свідомість виступає внутрішнім планом діяльності, повторює її всередині суб'єкта (ідея інтеріоризації); він принципово відрізняє свідомість від діяльності. Єдність їх - це не тотожність. Ця єдність витікає з належності як свідомості, так і діяльності свідомому і діючому суб'єкту. Особистість стає підставою зв'язку свідомості та діяльності, саме в особистості й особистістю цей зв'язок реалізується (тобто зв'язок свідомості та діяльності виявляється особистісно опосередкованим). Це особистісне опосередкування зв'язку свідомості і діяльності долає функціоналізм: психічні процеси не мають самостійних ліній розвитку, а розвиваються в процесі розвитку особистості.

Якщо в Рубінштейна центральною категорією в розумінні єдності свідомості й діяльності виступає суб'єкт (особистість), то у Леонтьєва на його місце підставлена діяльність; особистісне опосередкування замінене діяльнісним. У Рубінштейна особистості як суб'єкту належить і свідомість, і діяльність; в Леонтьєва і свідомість, і особистість належать до діяльності.

Принцип розвитку в діалектико-матеріалістичному тлумаченні є таким: кожному рівню детермінації відповідає свій тип розвитку (як організм суб'єкт розвивається у процесі визрівання психофізіологічних своїх підструктур, як індивід - у процесі діяльнісного привласнення, як особистість - у процесі перетворюючої діяльності. Разом з тим мається на увазі, що організм, індивіда й особистість також пов'язує між собою

певна лінія розвитку - як три послідовні якісні стадії. Цей розвиток не нагадує саморозгортання психічної сутності, воно виявляється похідним від розвитку біологічної та соціальної систем.

Системно-структурний принцип бере психіку як систему взаємопов'язаних елементів; особливий акцент робиться на відкритість системи: взаємодія із біологічною системою (на рівні організму); із соціальною системою (на рівні індивіда); із культурно-історичними цінностями суспільства (на рівні особистості). Застосування даного принципу в радянській психології має ряд особливостей, похідних з певної позитивістської настанови на первинність соціальної системи по відношенню до індивідуальної психіки (котра набуває системних якостей ніби саме від суспільства). Л. С. Виготський (чия ідея про «динамічні смислові системи» спричинила згадану тенденцію), отримав цю настанову, коли вивчав психічні особливості мовлення. Через структурну лінгвістику Ф. де Соссюра він отримав уявлення про мову як про систему знаків, кожен з яких отримує певне значення лише завдяки цілісній системі (котра існує у певний момент у суспільній свідомості). Наслідком стало уявлення про те, що і свідомість і особистість людини походить від її залучення до актуальної соціальної системи.

Згаданий перелік принципів не є єдино можливим. Сучасна *онтологічно-орієнтована* психологія, засновником якої є С. Рубінштейн, користується іншими принципами побудови психологічного дослідження. Найбільш повний перелік цих принципів наведений київським вченим І. Манохою: *об'єктивності психологічного дослідження, багатомірного і багаторівневого існування предмета психології, дослідження психічних явищ у їх розвитку, творчої самодіяльності, організації розвиваючих та формуючих психологічних впливів.*

Принцип об'єктивності психологічного дослідження вирішує проблему об'єктивного і суб'єктивного у науковому пізнанні. Цей принцип стверджує, що *індивідуальний світ «Я» людини* (предмет психології) існує об'єктивно. Він є цілісним і завершеним у своїй сутності, а тому немає потреби пояснювати психічне через інші («більш об'єктивні») рівні реальності - біологічний або соціальний. Психічне постає як об'єктивне явище, зміст якого завжди є суб'єктивним.

Принцип багатомірного і багаторівневого існування предмета психології вказує на те, що визначення сутності предмета психологічного дослідження можуть стосуватись різних рівнів його існування, але вони мають бути спорідненими і перебувати в певній ієрархії, залежно від змістової ієрархії самих рівнів існування даного явища. Дотримання цього принципу є необхідним у синтетичних дослідженнях на перетині різних галузей науки: філософії, психології, лінгвістики, соціології та ін.

Принцип дослідження психічних явищ у їхньому розвитку базується на розумінні індивідуального світу «Я» особистості (предмета психології) як динамічного явища, яке постійно перебуває у стані зміни. На відміну від принципу розвитку у попередньому переліку, даний принцип передбачає, що психічне явище розгортається з власної сутності, а не є пасивним об'єктом вирішальних для розвитку впливів зовні - з біологічної природи або соціуму.

Принцип творчої самодіяльності (С. Л. Рубінштейн) вказує на основну рушійну силу розвитку індивідуального світу «Я» людини (предмета психології) та на змістовий напрям динаміки психічних явищ. Цей принцип вимагає визнання взаємозалежності буття світу і людини, що утворюються одним і тим же актом творчої самодіяльності, яким особистість включається в світове ціле, яке її охоплює. І. П. Маноха виділила п'ять основних положень, що складають у єдності зміст даного принципу:

- про необхідність включення в об'єктивне буття, котре становить модель конструктивного цілого, елементу творчої конструктивності;
- про те, що об'єктивність суб'єктивного психічного змісту залежить не від того, що він створений об'єктивними факторами, а від того, чи замикається він в самостійну цілісність;
- про визнання акту творчої самодіяльності таким, що має в якості об'єкту самостійний світ (об'єктивне буття) й таким, що вибудовує перед суб'єктом світ у цілісності й завершеності;
- про те, що суб'єкт в актах творчої самодіяльності не лише виявляє себе, але й створюється, визначається;
- про визначення створюваною суб'єктом діяльністю не тільки завершеного її продукту, але й багатства самого суб'єкта.

Творча самодіяльність (як шлях розвитку людини, пов'язаний із внутрішньою детермінацією) є альтернативною до соціалізації, вирішального впливу суспільства.

Принцип організації розвиваючих та формуючих психологічних впливів визначає умови, за яких вплив психолога на психічне явище може дійсно вважатися розвиваючим. Головною умовою для здійснення такого впливу є «змістове співнастроювання» з предметом, з його сутністю, з індивідуальною логікою його розвитку. Також цей принцип визначає необхідний і очікуваний ефект взаємодії психолога із предметом свого дослідження й перетворення.

Теоретичні основи психології утворюють пояснювальні моделі. Ці моделі можуть бути різного рівня узагальнення. Вони можуть охоплювати психічний світ в цілому, або стосуватись лише певних класів психічних явищ. Методи теоретизації, які застосовуються під час створення цих моделей, повинні узгоджуватися із методологічними принципами (не обов'язково з усіма викладеними вище й тільки з ними - але чітка методологічна визначеність теоретики необхідна). Психологічні теорії мають зворотній вплив на методологію. Коли

знайдений пояснювальний принцип виявляється більш широким, ніж теоретичні рамки, в яких його створено, він може поширитися далі й утворити парадигму - принцип, який домінує в науці протягом якогось часу і набуває в цей час методологічного значення. Прикладом парадигми може вважатися, наприклад, ленінська теорія віддзеркалення, яка заперечувала існування психіки як світу, наділеного самостійною сутністю.

Кількісний та якісний аналіз психічних фактів

Кількісний і якісний аналіз дає змогу вивчати особистість, вдаючись до певного методу дослідження. Кількісний, або варіаційно-статистичний, аналіз полягає в обчисленні коефіцієнтів правильного розв'язування завдань, частоти повторювання відзначеного психічного явища.

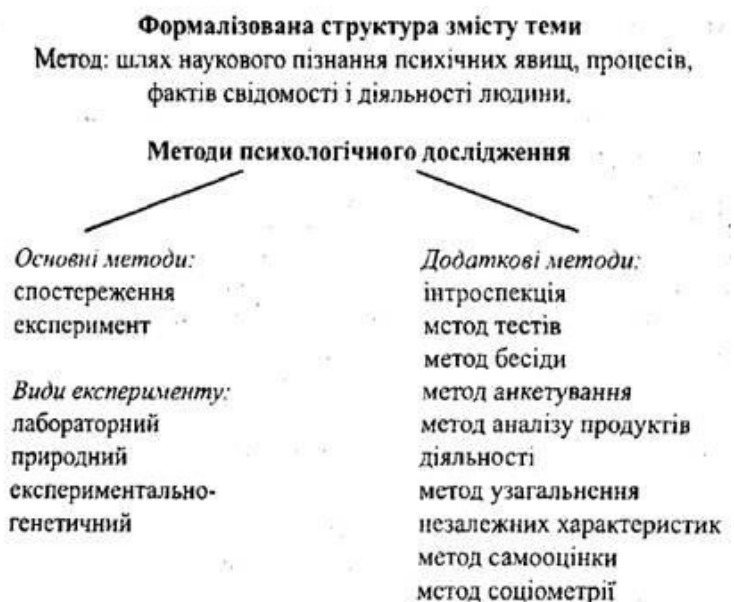
Для порівняння результатів досліджень з різною кількістю завдань або різним кількісним складом групи користуються не абсолютними, а відносними, здебільшого відсотковими, показниками.

Здійснюючи кількісний аналіз результатів дослідження, найчастіше обчислюють середнє арифметичне показників усіх досліджень того чи іншого психічного процесу чи індивідуально-психологічної особливості. Щоб робити висновки про вірогідність середнього арифметичного, обчислюють коефіцієнт відхилень від нього окремих показників.

Чим менші відхилення показників окремих досліджень від середнього арифметичного, тим більш показовим це є для психологічної якості досліджуваної особистості.

Якісний аналіз здійснюється на базі кількісного аналізу, але до нього не зводиться. Якісний аналіз з'ясовує причини високого чи низького рівня показників, залежність їх від вікових та індивідуальних особливостей особистості, умов життя та навчання, стосунків у колективі, ставлення до діяльності тощо.

Кількісний та якісний аналіз результатів дослідження є підставою для психологічної характеристики людини та висновків про застосування до неї певних виховних або навчальних заходів.

Психологія особливо чутлива до методологічних проблем.

Психолог стикається з декількома класами психічних феноменів, які уперто відмовляються підкорятися природничій логіці. Позначимо основні проблеми методу в психології.

1. Розроблення власного *методологічного апарату*, вибір наукових методів, виокремлення принципів дослідження.
2. Проблема *адаптації методів*, привнесених з інших наук.
3. Проблема *адаптації зарубіжних психодіагностичних методик* до власного культурного середовища.
4. Проблема *об'єктивності*.
5. Проблема *етики психологічного дослідження*.
6. Проблема *підвищення психологічної освіченості населення і швидкого застарівання діагностичних методик*.

Питання до лекції:

Чи завжди застосування методів дослідження повинне ґрунтуватися на певних принципах?

Чи згодні ви з думкою, що неспроможність самоспостереження як методу наукового дослідження виявляється тільки в суб'єктивізмі тлумачення його результатів?

Чи згодні ви з думкою, що експеримент як метод може бути застосований для дослідження будь-яких психічних явищ?

Чи можна за допомогою методу тестів досліджувати психологічні закономірності?

Чи всі сфери психіки людини дають можливість вивчати метод аналізу продуктів діяльності?

Чи згодні ви з думкою, що поділ методів на головні і додаткові ґрунтується переважно на їхніх можливостях охоплювати вивченням більше або менше коло психічних явищ?

Рекомендована література

1. Савчин М.В. Методологеми психології. Київ : Академвидав, 2013. 224 с.
2. Максименко С.Д. Генеза становлення особистості. Київ : Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
3. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. Київ: Ніка–Центр, 2008. 336 с.
4. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.
5. Навчальний посібник «Множинність виявлення інтелекту.» Байсара

Л.І. Дніпропетровськ: ДНУ. 2010. 96 с.

6. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально-методичний посібник. Київ: Ніка-Центр. 2003. 204 с.

7. Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. Київ: Академвидав, 2013. 218 с.

8. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Київ, 2012. 605 с.

9. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. Київ: Вища школа, 1979. 200 с.

10. Музика О.Л. Професійно-орієнтовані завдання у системі підготовки студентів-психологів // Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики. Навчальний посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 9-23. URL: http://zu.edu.ua/spf/psihol_vkl.html

11. Електронна версія підручника Носенко Е.Л., Аршава І.Ф., «Сучасні напрями зарубіжної психології». Дн-ськ: ДНУ. 2010. 306 с. www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pspl/2010_10/501-514.pdf

ТЕМА 5. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ.

ПЛАН

Введення

1. Психологія в час постмодернізму.
2. Криза в психології та її форми.
3. Ознаки методологічної кризи психології
4. Предмет психології : необхідність « нового погляду»
5. Закони психології
6. Основні проблеми психологічної науки: Психофізіологічна проблема. Психогностична проблема. Психомотиваційна проблема. Психопраксична проблема. Психосоціальна проблема

Психологія в час постмодернізму.

Для сучасної психології характерний процес диференціації, що породжує значну розгалуженість галузей психології, які нерідко вельми далеко розходяться і істотно відрізняються один від одного, унаслідок того, що різні гілки психології тяжіють до різних суміжних наук (соціології, техніки, зоології, медицини і т. д., між якими, природно, мало загального), хоча і зберігають загальний предмет дослідження - факти, закономірності і механізми психіки. Диференціація психології доповнюється зустрічним процесом інтеграції, в результаті якої відбувається, по-перше, стиківка психології з суміжними науками

(через інженерну психологію - з технікою, через педагогічну психологію - з педагогікою і т. д), по-друге, усередині самої психологічної науки виявляються можливості об'єднання раніше не пов'язаних між собою галузей.

Психологія змінюється в час постмодерних зрушень. Постмодернізм - епоха культурного розвитку Європи (90-х рр. XX ст.), що змінила епоху модернізму і здатна, як очікується, радикально трансформувати уявлення про психологію людини. Передбачається, що акцент з вивчення внутрішнього світу людини може в західній психології зміститися у бік досліджень різних аспектів її практичної діяльності (епістеміології, політики, професійного знання та ін.). Сучасна психологія має очевидні здобутки, адже стали досліджуваними багато психологічних процесів. Психологи навчилися описувати та прогнозувати поведінкові, емоційні та розумові процеси. Сучасною проблемною цариною

залишаються проблеми надсвідомого: творчість та інтуїція. З одного боку, існує цілісний підхід до психіки (див. А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський). Але з іншого боку, ці та інші роботи в галузі створення єдиної психологічної системи страждають детерміністською редукцією, що є наслідком бажання загнати складні психологічні процеси в систему, яка, по суті своїй, вже давно себе пережила.

Отже, психологія має позбутися біологічного редукціонізму, розпочати розробку теорії надсвідомих психічних процесів (творчості та інтуїції).

Криза в психології та її форми.

На початок ХХІ ст. з'явилися судження про чергову кризу в психології. Парадоксально, але такі заяви про кризу психології вже звучали раніше у 60-их рр. XX ст. Тоді чергову методологічну кризу, що виникла у радянській психології пов'язували з новою соціальною і внутрішньо психологічною ситуацією (зокрема, внаслідок широкого розповсюдження психоаналізу, психотерапевтичної практики та ідей гуманістичної психології).

Якщо йти в глибину історії, то виявиться, що дати виникнення кризи збігаються з часом самого становлення наукової психології. Про це писав ще в 1914 р. М. Ланге: «Хто знайомий з сучасною психологічною літературою, з її напрямками і тенденціями, особливо щодо принципових питань, не може, я думаю, сумніватися, що наша наука переживає нині важку, хоча і вкрай плідну, кризу. Ця криза характеризується взагалі двома рисами: по-перше, загальною незадоволеністю тією колишньою доктриною або системою, яка може бути названа сенсуалістичною психологією, і, по-друге, появою значної кількості нових спроб поглибити сенс психологічних досліджень. Ланге визначив і основну ознаку кризи: («відсутність

загальноприйнятої системи в науці «психологія не має «основи», «фундаменту»)

За сорок років до цього Ф. Brentano у роботі « Психологія з емпіричної точки зору» (1874) писав: « Не стільки в різноманітності й ширині думок , скільки в єдності переконань має сьогодні психологія гостру потребу. І тут ми повинні прагнути до того, чого вже досягли математика, фізика, хімія, фізіологія; нам потрібно ядро визнаної усіма істини. Ймовірно, під цими словами могли б підписатися багато науковців психологів і на початку третього тисячоліття. Якщо принципово ситуація не змінилася за сто тридцять років (для науки термін чималий), то це можна розглядати як симптом внутрішнього неблагополуччя в психології .

Сучасні американські автори цілком обґрунтовано стверджують, що «сьогодні психологія ще більш неоднорідна , ніж сто років тому, і здається, ми як ніколи далекі від того, що хоч як-небудь нагадувало б згоду стосовно сутності психології. У ХХІ ст. ще немає ніякої єдиної системи, жодних єдиних принципів для визначення психологічної дисципліни і проведення досліджень. Психологія представляє собою не єдину дисципліну, а синтез декількох різних гілок. Американська психологія розділена на ворогуючі фракції.

Таким чином, нинішня криза в психології – глобальна. В Україні вона теж переживається в силу особливостей соціокультурної ситуації. Прояви кризи можна углядіти в самих різних площинах. Які ж основні , найбільш суттєві прояви кризи? Їх науковці окреслюють як глибоку *дисоціацію* (буквально: «роз'єднання», «поділ»; термін, широко використовуваний нині в різних школах психіатрії та психотерапії). Виявляється, коли відсутній єдиний підхід: немає основи, об'єднуючого початку. «Психологій багато, але немає психології». Йде боротьба між психологією об'єктивною й суб'єктивною, пояснювальною і розуміючою, матеріалістичною та спіритуалістичною, поведінковою та психологією свідомості і т.д. На даний момент вона найбільш яскраво виражається в протистоянні природничо-наукового і герменевтичного (гуманістичного) підходів.

По-друге, спостерігається протиставлення наукової (академічної) психології та психотехнік (практичної психології): психологічна практика найчастіше виходить з яких завгодно «теорій», але тільки не з концепцій наукової психології. Розрив між теорією і практикою в психології , що існував у двадцять роки (про це писав Л. С. Виготський в 1927 році), нині заглибився і перетворився на глибоку прірву - в першу чергу, унаслідок багаторазового збільшення масштабів психологічної практики .

По-третє, спостерігається розрив між науковою психологією і техніками, орієнтованими на поглиблене самопізнання (від містики й езотеричних навчань до сучасної трансперсональної психології тощо). Людина, яка цікавиться пізнанням Я, шукає свій духовний шлях,

звертається не до наукової психологічної літератури – ця «ніша» зайнята фахівцями, далекими від наукової психології. І література, і поезія і філософія дадуть у цьому відношенні істотно більше, ніж наукові психологічні праці.

По-четверте, повніше окреслюється відмінність між психологією західною та східною. Дійсно, східні практики в XX столітті стали постійною складовою інтелектуального життя західного суспільства. Але на наукову, академічну психологію вони не зробили практичного впливу. Східна психологічна думка, трансперсональна психологія й досі практично не визнана офіційною наукою.

У результаті цих дисоціацій (перелік можна продовжити) «постраждалою» стороною виявляється саме наукова психологія, так як відбувається поступове звуження її простору, а багато проблемних питань перебирають «практичні психологи», які часто не мають ґрунтовної психологічної підготовки. Таким чином, наукова психологія не йде по тому шляху, на який колись вказав творець гуманістичної психології А. Маслоу. Він пропонував психологічній науці освоювати предметні області, які традиційно відносяться до сфери мистецтва і релігії.

Про це також зазначав психіатр та філософ К. Ясперс в праці «Духовна ситуація нашої епохи». Він вважає, що протистояти явищу психологічного типологізування може лише індивідуалізований суб'єкт, який пережив примежові стани. Для того, щоб життя не втратило сенс, необхідно переглянути наш світогляд. Погляди на науку вимагають рішучого перегляду. Незважаючи на те, що тут багато зроблено, люди не здатні збагнути навіть найпростіші результати сучасного наукового дослідження. Треба підвищувати психологічну культуру людей.

Не викликає ентузіазму пропозиція перетворити психологію в психотехніку, перейти від «дослідження психіки» до «роботи з психікою»: це просто позбавить психологію можливості стати в майбутньому фундаментальною наукою, основою для наук про людську психіку. Якщо скористатися термінологією К. Д. Ушинського, то в цьому випадку психологія взагалі перестане бути наукою і перетвориться на мистецтво. Все ж психологія поза сумнівом є наукою.

На початку XXI століття стало цілком зрозуміло, що жодна з дисоціацій не може бути подолана «силовим» шляхом, за допомогою «логічного імперіалізму». Це відзначають Л. Гараї і М. Кечку: експансія природничої логіки призводить до того, що дослідження все частіше «буде натикатися на недолугості ... Не подає більше надії також і зворотний прийом, коли спільним знаменником декларується не позитивістська логіка природничих наук, а герменевтична логіка історичних наук».

Щоб подолати дисоціацію психології треба переглянути розуміння предмета психологічної науки, оскільки зазначені вище

дисоціації мають одну причину – занадто вузьке, обмежене його розуміння. Ситуація посилюється тим, що вітчизняна психологія стрімко змінюється, намагаючись асимілювати досягнення зарубіжної науки, від яких з відомих причин протягом багатьох років була ізольована. Для подолання кризи потрібно методологічна робота – її першим пунктом має бути уточнення розуміння предмета психологічної науки, його неоднорідності і багатоступеневості.

Ознаки методологічної кризи психології

Спроби побудувати в радянській психології універсалістську теорію у 70-их рр. XX ст., що приймається всіма психологами і покликана об'єднати психологічну науку, не виправдалися: психологія сьогодні ще більш мозаїчна і несхожа на природничі науки, ніж раніше. Симптоми кризи: 1) відсутність єдиної науки, дефіцит сталого знання, велика кількість альтернативних моделей розуміння і вивчення психічного; 2) поглиблюється розкол між дослідницькою і практичною психологією; 3) конкуренція з боку паранауки, виникнення прикордонних між наукою і не-наукою систем знання. «У цій дисципліні відсутні загальні правила побудови та верифікації знання; різні психологічні школи або, як їх називав А. Маслоу, «сили» представляють собою «держави в державі», які не мають нічого спільного, крім кордонів; психологічні теорії навіть не конфліктують, а, як парадигми несумірні одна з одною; те, що вважається фактами в рамках одних концепцій, не визнається іншими; слабо відчутний прогрес у розвитку психологічної науки, оскільки йде обростання психологічних категорій взаємно суперечливими уявленнями. Це важко вважати прогресом...».

А.В.Юревич безсумнівно правий, коли стверджує, що невдалі спроби бути схожою на природничі науки викликали прагнення обґрунтувати виняткове становище психології. Самовизначення психології найчастіше здійснюється за допомогою поняття «парадигма». А. В. Юревич аналізує різні позиції щодо методологічного статусу психології і приходять до висновку про те, що їх можна представити таким чином:

- 1) психологія являє собою допарадигмальну область знання,
- 2) психологія є мультипарадигмальною наукою,
- 3) психологія – позапарадигмальна область знання.

На його думку, визначення методологічного статусу психології на основі третьої позиції дозволяє психології подолати комплекс несхожості на точні науки.

Головну причину кризи психології автор бачить у загальній кризі раціоналізму, яка охопило всю західну цивілізацію. «В умовах загальної кризи раціоналізму кордони між науковою психологією і системами знання, які ще недавно вважалися несумісними з наукою,

вже не є непроникними».

Використовуючи важливі поняття «соціодигми» і «метадигми», Андрій Юревич пише: «Дослідницька ж і практична психологія, володіючи всіма відмінностями, характерними для різних парадигм, розвиваються до того ж різними спільнотами, і тому їх слід було б позначити не як конкуруючі парадигми, а як різні соціодигми». Метадигми пов'язані з виділенням таких систем ставлення до світу як західна наука, традиційна східна наука, релігія тощо; вони спираються на різні типи раціональності. «Ці системи носять більш загальний характер, ніж парадигми і навіть соціодигми, і, розвиваючи дану термінологію, їх можна назвати метадигмами, відвівши їм відповідне місце в ієрархії когнітивних систем» [там же, с. 9]. Наука за А. В. Юревичем залежна від суспільства не тільки соціально, але і когнітивно, вбираючи і включаючи до складу наукового знання породжені іншими метадигмами і поширені в суспільстві уявлення.

Безсумнівно, що криза психології може бути подолана тільки цілеспрямованою спільною роботою психологічної спільноти, тобто соціальним шляхом. Але її першопричина лежить, на нашу думку, саме в когнітивній площині і полягає в неадекватному розумінні психологічною наукою свого предмета.

Предмет психології: необхідність «нового погляду»

Визначення предмета психології здійснює ряд важливих функцій. По-перше, він виконує роль осереддя, яке би дозволяло реально співвідносити результати досліджень, що проводяться в рамках різних підходів та наукових шкіл. По-друге, предмет не повинен бути «штучно» сконструйованим, а існувати реально і вказувати на предмет науки в справжньому сенсі слова. По-третє, йому слід бути внутрішньо досить складним, щоб утримувати в собі те сутнісне, що дозволяє виявляти власні закони існування та розвитку. Звідси випливає необхідність теоретичних досліджень в області предмета психології. По-четверте, розуміння предмета повинно дозволяти розробляти науку за власною логікою, не зводячи розгортання психологічних змістів до чужої для психології логіки природного або герменевтичного знання.

Це мабуть має бути методологія на історичній основі, плюралістична, вільна від ідеології, орієнтована не тільки на завдання пізнання, а й на практику. У ній повинні бути представлені пізнавальний, комунікативний і практичний блоки. Важливо, щоб методологія давала можливість максимально широкого розуміння предмета. Це необхідно в першу чергу для того, щоб з'явилася можливість реального, а не декларативного співвіднесення результатів досліджень, отриманих при різних підходах.

В даний час маємо дослідження, виконані в розбіжних

методологічних традиціях, психологи схильні бачити все що завгодно, тільки не методологічні відкриття. Історія психології дає безліч свідчень, що за роботами А. Адлера , К.- Г. Юнга , А. Маслоу та ін. сучасники з готовністю і з легкістю визнають ті чи інші конкретні досягнення, але «паростків» нової методології вони намагаються «не помічати». Методології , яка життєво необхідна нашій науці, бо без неї неможливо наблизитися до вирішення проблеми співвідношення психологічної науки і життя. Проблема досі не вирішена, хоча зараз, на початку ХХІ століття , це одна з основних умов існування наукової психології.

У своїх працях М.Фуко презентує постнекласичний погляд на модерн- науку. Він зазначає, що вагомим важелем реалізації влади є знання. Це не тільки засіб, який використовується людьми для встановлення свого панування, а і владне ставлення знаючого до того, кого він пізнає, забезпечуючи утримання цього панування. Однак владі необхідно лише таке знання, що допомагає відтворенню встановленого нею порядку. Звідси напруження, що виникає між інтелектуалами і представниками владних структур у суспільстві. За М. Фуко, процес виробництва знання — це процес інноваційний. Владні ж структури заохочують лише тих інтелектуалів, що допомагають за допомогою знань, переведених у технології, підтримувати і розширювати кордони існуючої влади. Знання іншого плану витісняються на периферію панівної культурної парадигми; їх породження і поширення щонайменше не заохочується, якщо не придушується. Таким чином, і тут влада встановлює свої норми, мораль, уявлення про девіації.

Нове розуміння предмета психології відкриє нові перспективи. Таке розуміння стане також основою для розробки методології психології: змістовної, на історичній основі, що допускає плюралізм, деідеологізованої, орієнтованої не тільки на дослідження, а й на практику. Принципово важливо, що в психології виникне можливість відмовитися, нарешті, від відтворення або природничонаукових, або герменевтичних логічних схем і піти власним шляхом. У цьому випадку науки про психічне складуть особливий клас наукових дисциплін зі своєю логікою і своїми методами, а всередині психології виявиться можливим співвіднести досягнення природничої психології , з одного боку, і розуміючої, герменевтичної, гуманістичної, трансперсональної психології - з іншого. Саме для цього необхідна нова *комунікативна* методологія психології.

Закони в психології

Теоретичні та експериментальні дослідження кожної науки спрямовані на розробку її понятійного апарату і виявлення об'єктивних законів і закономірностей, яким підпорядковані всі процеси і явища. Закони розкривають об'єктивні, стійкі, істотні зв'язки між явищами

дійсності, їх сукупність становить зміст науки, дозволяє формувати нові проблеми і здійснювати прогнози подальшого розвитку. Специфіка кожної науки, в тому числі і психології, відображається в характері її законів. Виявлення і пізнання законів психології має свої особливості і труднощі, пов'язані з незвичайною природою психічних явищ. Адже психічні стани суб'єкта недоступні сторонньому спостереженню. Завдання ж психології полягає в тому, щоб, користуючись об'єктивними методами, розкрити об'єктивні закони, яким підкоряється психіка. Психічним явищам властива динамічна мінливість. Досліджуючи багаторазово один і той же психічний процес, можна помітити, що завжди він залежить від певних умов і протікає по-іншому. Це не випадковість. Психічне як суб'єктивне відображення не може бути незмінним. Тому закони, які відкривають в психології, не визначають твердо і однозначно зв'язку між явищами. Це - закони-тенденції, в яких загальне виступає як тенденція. У психології відомо багато законів. Деякі з них навіть виражені в строгій математичній формі. Вони відносяться до різних рівнів психічного, розкривають його різні виміри. На основі аналізу того, що в них відображено, Б.Ф. Ломов розділив їх на шість основних груп.

1. Закони, в яких відображаються відносно прості залежності, наприклад стійкі зв'язки між зовнішніми впливами і певними психічними явищами, а також між самими явищами. Зокрема, це основний психофізичний закон Вебера-Фехнера, згідно з яким інтенсивність відчуття прямо пропорційна логарифму сили подразника.

2. Закони, які розкривають динаміку психічних процесів у часі. Один з них - закон перцепції, відкритий М.Г. Ланге. Він відображає закономірну послідовність фаз процесу сприймання: зоровий перцептивний образ розгортається фазами - від грубого розрізнення загальних пропорцій предмета і його положення до формування диференційованого і завершеного образу.

3. Закони, що характеризують структуру психічних явищ. Прикладом може служити сучасне уявлення про пам'ять. Спочатку її розглядали як просту однорідну функцію. Однак, в процесі дослідження виявилось, що вона є складною системою, яка включає певну структуру сховищ інформації, їх реорганізацію, а також потоки інформації і процеси управління ними.

4. Закони, в яких фіксується залежність ефективності поведінки людини від рівня її регуляції. Наприклад, закон Йеркса-Додсона, що обґрунтовує залежність успішного вирішення завдань від рівня мотивації. Згідно з ним існує певний рівень мотивації, при якому продуктивність виконання завдань є високою. Подальше зростання мотивації не підвищує (а іноді знижує) продуктивність.

5. Закони, що стосуються психічного розвитку людини і розглядається в масштабі її життя. Прикладом є закон про нерівномірність (гетерохронність) розвитку психічних функцій в

окремі періоди і протягом усього життя людини.

6. Закони, в яких розкриваються основи різних психічних властивостей людини. Зокрема, залежність психічних якостей людини від її діяльності в системі суспільних відносин. Ця класифікація не є остаточною і незмінною: психологія як наука знаходиться в постійному розвитку, виявляючи раніше невідомі психічні факти, формулюючи нові закони, уточнюючи відомі. Закони кожної групи виявляють істотні стійкі зв'язки лише в певній площині. Тому жоден з них не є універсальним - він є вузьким, неповним і наближеним і має свої межі застосування. Ось чому строгий науковий підхід до розвитку психології вимагає не тільки виявити об'єктивний закон, але і встановити умови і межі його дії.

Основні проблеми психологічної науки. Психофізіологічна проблема. Психогностична проблема. Психомотиваційна проблема. Психопраксична проблема. Психосоціальна проблема.

Основними проблемами наукової психології є:

1) проблема психофізіологічна - про співвідношення психіки та її тілесного субстрату;

2) проблема психосоціальна - про залежність психіки від соціальних процесів та її активну роль в їх реалізації конкретними індивідами і групами;

3) проблема психопраксична - про формування психіки в ході реальної практичної діяльності та про залежність цієї діяльності від її психічних регуляторів - образів, операцій, мотивів, особистісних властивостей;

4) проблема психогностична - про співвідношення чуттєвих і розумових психічних образів до реальності, яка ними відображається. Ключові проблеми теоретичної психології (психофізіологічна, психогностична, психосоціальна, психопраксична) також, як і категорії утворюють відкритий ряд: до нього можливі доповнення по мірі розвитку психологічної науки.

Вони виникають фактично на кожному етапі історичного шляху формування психологічного знання і виявляються залежними від стану суміжних наук: філософії (насамперед, гносеології), фізіології, герменевтики, а також суспільної практики. Ключові проблеми можуть розглядатись як "класичні", такі, що неодмінно виникали протягом всієї історії психології. Розробка основних проблем ведеться на основі принципів детермінізму (розкриття обумовленості явищ дією факторів, що їх породжують), розвитку (визнання зміненості психічних процесів, їх переходу з одного рівня на інший, виникнення нових форм) та системності (трактовка явищ як внутрішньо пов'язаних компонентів психічної організації.).

Психофізіологічна (психофізична) проблема

Психофізіологічна (психофізична) проблема - питання про активну системну взаємодію тіла і психіки людини. Історично сформована наукова дискусія про роль тіла і психіки в житті людини, а також їх взаємозв'язок. Існують різні погляди на те, як співвідносяться тіло і психіка, однак, даний спір досі не вирішений остаточно. Психофізіологічна проблема з'явилася в XVII столітті, завдяки Р. Декарту, який висунув теорію про поділ всього суцього на дві субстанції (тілесну і духовну). Тілесна субстанція має прояви, пов'язані з ознаками переміщення в просторі (дихання, харчування, розмноження), а духовна пов'язана з процесами мислення і волі. Р. Декарт вважав, що вищі психічні процеси не можуть бути прямо виведені з фізіологічних (тілесних) процесів або тим більше зведені до них, тому почав шукати пояснення тому, як існують ці дві субстанції в людині. Це пояснення отримало назву психофізичної взаємодії і визначалося Р. Декартом наступним чином: тіло впливає на душу, пробуджуючи в ній пристрасті у вигляді чуттєвих сприймань, емоцій тощо, а душа, володіючи мисленням і волею, впливає на тіло, примушуючи його працювати і змінювати свій хід. Теорія Р. Декарта про психофізичний паралелізм дала початок становленню психології як самостійної науки.

По мірі розвитку теорії психофізичного паралелізму були висунуті ще кілька способів вирішення психофізіологічної проблеми. Один з них запропонував Т. Гоббс, який вважав, що існує тільки одна субстанція - тілесна, або матеріальна, яка також є і мислячою субстанцією. Т. Гоббс вважав, що мислення - похідна від тілесних процесів, і має вивчатися за допомогою спостереження різноманітних рухів тіла і в тілі. Г. Лейбніц, намагаючись спростувати теорію Р. Декарта, висунув свій спосіб взаємодії душі і тіла.

За Г. Лейбніцем душа і тіло слідує своїм власним законам: душа діє згідно із законом кінцевих причин (наприклад, відповідно до мети), а тіло - за законами діючих причин. Вони не можуть впливати один на одного, але взаємодіють в гармонії, так як є суттю одного і того ж універсуму.

Б. Спіноза розробив можливе рішення психофізіологічної проблеми в дусі монізму, висунувши концепцію про те, що немає двох окремих субстанцій, а є єдина природа (Бог), що має різні властивості (атрибути), з чого випливає, що свідомість і тіло - атрибути природи. Позиція монізму стверджує єдність світу в його різних проявах (духовному і матеріальному).

Ще до позначення співвідношення тіла і психіки як проблеми в філософії в побутовій свідомості вже сформувалися певні погляди щодо її вирішення. Безсумнівно, що в різних культурах, на різних

історичних етапах вона вирішувалася неоднаково.

Таким чином, можна умовно розмежувати історію на кілька періодів, співвідносячи їх з тих чи інших поглядом на зазначену проблему.

1) Первісний пансоматизм. Найдавнішому людству не знайомий бар'єр між духовним і тілесним. Тіло тут - опора людського порядку, яка поєднує природу і суспільство через свої фундаментальні потреби

2) Тілесно-пластичний канон античності. Історичне призначення античності визначено європейськими вченими як перетворення живого тіла в естетичний предмет. Виникає уявлення про «калокагатію» - спільну красу тіла і внутрішнього світу.

3) В середні віки домінує дуалістичне уявлення: відбувається повне розмежування, а іноді і протиставлення душі і плоті. Тіло тут - загадка і опонент книжності.

4) У зв'язку з циклом швидких змін (економічних, соціальних, політичних, культурних) тіло втрачає велику частину семіотичних функцій: вони розбираються технікою, писемністю, наукою. З розвитком технічної комунікації людина все більше бачить перед собою не живу тілесну істоту, а знак, картинку, знімок, кадр, тіло - об'єкт для вивчення або впливу. Разом з індустріальною епохою приходить уявлення про тіло - машину.

5) Починаючи з XIX ст. по наші дні. Нове відкриття тілесності відбувається в XX столітті, коли її образ і норми знаходяться під впливом масової комунікації і суспільства споживання. Саме опозиції душа - тіло, ментальне - чуттєве характерні для свідомості сучасної людини.

З культурологічної точки зору настала нова картезіанська епоха, що стоїть на трьох стовпах: «Перший елемент - відчуження від тіла. Другий - відділення емоції від розуму. Третій - використання тіла як машини». Між людиною і її тілом завжди присутнє вже не щось сакральне і потаємне, а знання його фізичного устрою, схема тіла, бачення тіла «зі сторони». Це знання - в певному сенсі той посередник, який витісняє внутрішній досвід, знецінює його. Звідси настільки популярні сьогодні іконографії тіл-механізмів, тіл-машин, тіл-автоматів та ін. Наслідком є розвиток біотехнологій, спрямованих на поліпшення роботи «машини», збільшення часу її використання.

Людина прагне до здійснення картезіанської мрії про абсолютний контроль над тілом. Концепція, у межах якої психофізіологічна проблема вирішується найбільш повно, базується на теорії функціональних систем П.К. Анохіна. На думку цілого ряду видатних учених (Б.Ф. Ломов, В.Б. Швіркова, К.К. Платонова, С.П. Ільїн та інші), підхід до вирішення проблеми співвідношення психології та фізіології став можливим саме на основі теорії функціональних системи, яка пов'язана з вивченням загальних принципів цілісної діяльності організму.

Базуючись на означеній концепції, можна сказати, що вирішення психофізіологічної проблеми полягає в тому, що співвідношення психічних та фізіологічних процесів розглядається не з застосуванням прямого співставлення, а через їх поєднання в єдину систему, яке здійснюється за допомогою якісно своєрідних системних процесів. Таким чином, психічне та фізіологічне виступають одне по відношенню до іншого саме як системні процеси.

Психогностична проблема

Коло досліджень психогностичної проблеми: пізнавальні процеси (відчуття, сприймання, уява, мислення) та їх продукти (образи) як феномени, що розглядаються виходячи з принципів детермінізму, системності та розвитку з метою виявити:

- причинні фактори, що їх породжують та регулюють;
- історію стадіального перетворення цих феноменів;
- їх функцію в загальній системі життєдіяльності суб'єкта.

Центральною в цій проблемі є категорія образу. Але, звичайно, при її розробці розкривається її зв'язок і з іншими категоріями. Розглянемо більш докладно таке співвідношення як образ – свідомість. О.М.Леонтьєв дав визначення свідомості як такої, що у своїй безпосередності відкриває суб'єкту картину світу, в яку включений і сам суб'єкт, і його діяльність, і стани. Зараз є намагання представити свідомість як “відносини в дійсності”, але тут треба згадати і про таке поняття як ідея. Ідеєю є образ у дії, продуктивне уявлення, що формує свій об'єкт. Отже в цьому понятті долається опозиція суб'єкта та об'єкта. Ми визначаємо образ як свідомість, виявляючи в ньому те, що характеризує його дієвість. Свідомість – цілісний образ дійсності, що реалізує мотиви, відношення індивіда, включає його самопереживання поряд з переживанням положення світу в якому існує суб'єкт. Розглянемо зв'язок таких категорій, як образ та дія. Психічний образ та психічна дія втілилися у предметності образу та активності його побудови, що пояснювалось реальною взаємодією організму з середовищем.

Експериментальне підтвердження цьому отримав Г. Гельмгольц, потім – І.М. Сеченов, який побачив у моторному апараті певну психічну дію, що направляється чуттям, тобто психічним образом середовища, до якого ця дія пристосовується.

Зв'язок образу з дією психофізіологи пояснили сенсомоторним механізмом, схованим від свідомості; Дж. Брентано ж затвердив цей зв'язок у межах свідомості. У цій протилежності поглядів виявилися структуралістичний (пошук елементів психіки) та функціоналістичний (вивчення функцій, подібних до біологічних) напрямки психології свідомості.

На противагу ним виник новий напрямок – гештальтпсихології, що розробляв проблему цілісності образу (образу як організованого цілого,

властивості якого не можуть бути виведені з властивостей частин) та охоплював всі рівні когнітивної організації психіки (як сенсорний, так і інтелектуальний). У зв'язку з поняттям цілісності була розроблена гіпотеза інсайту як миттєвого розуміння. Вона була протиставлена концепції спроб та помилок, що була розроблена в рамках біхевіоризму.

Інсайт – перехід до нової пізнавальної образної структури, і відповідна зміна пристосувальних реакцій. Образ у гештальтпсихології виступає у вигляді сутності особливого роду, що підкорюється власним законам (прегнантності, константності). А зв'язок образу з реальною, предметною дією не прослідковується.

Філософський контекст психогностичної проблеми стосується проблеми ідеалістичної та матеріалістичної орієнтації. Для першої – об'єкт існує не інакше, як в формах діяльності суб'єкта, що пізнає, для другої – незалежна від чуттєвого досвіду дійсність (природна чи соціальна) служить основою її відтворення (активного відображення). друга проблема стосується істинності пізнання, критеріїв істинності; проблеми співвідношення “віри”, раціонального знання.

Звичайно, все це відобразилось і у психологічному знанні: виділення форм пізнання, переходів від одних до інших, вивчення ілюзій, джерел віри. Інший аспект психогнозису - способи здобуття знань. А більш загально – внутрішній та зовнішній план прояву психіки. Внутрішній план не відділений від суб'єкта, він відкритий йому внаслідок здатності до самоспостереження, що далі привело до поняття рефлексії. Рефлексія виступила як один з різновидів гнозису, а надалі стала основою для методу інтроспекції у психологічному знанні. Проблема ж співвідношення суб'єктивного та об'єктивного чітко виділилась у процесі становлення психології. Перші теоретичні системи будувались на основі саме методу інтроспекції та претендували на істинність отриманого таким способом знання. Однак, науково-психологічне знання збагачувалось за рахунок об'єктивного методу.

Завдання наукового психогнозису стикнулись з необхідністю відкинути точку зору філософії позитивізму (згідно якій об'єктивне – це безпосередньо спостережене у вигляді «чуттєвих даних» без «домішок» теоретичних міркувань). Між тим розвиток наук показав, що істини, що відкривають людському розуму незалежну від нього (об'єктивну) природу речей, їх закономірності, добуваються не інакше, як роботою цього розуму.. А спеціальні наукові методи (спостереження, експеримент, тестування) дозволяють вивчити ці явища та вибудувати знання, що має ознаки науковості. Це третій аспект психогнозису: пізнання того процесу, в ході якого здобувається та використовується наукове знання про психіку (що неодмінно включає і когнітивний компонент). Тут ми також стикаємось з проблемою рефлексії, але тут це вже рефлексія «другого порядку», об'єктом якої є не реконструкція психічного світу особистості у певних наукових уявленнях, а саме ці уявлення як один з продуктів інтелектуальної творчості вчених. Сюди ж входить і рефлексія щодо методів пізнання когнітивних

процесів.

На наступний виток вивела психологічне знання потреба співвіднести вирішення психологічних задач з успіхами кібернетики та її інформаційним підходом (тут важливим стає поняття сигналу як носія інформації про явище чи подію). Вивчення перетворень інформації у розрахункових машинах у співставленні з пізнавальними феноменами у людини призвело до появи когнітивної психології. За будь-яким дослідником є минуле його науки. Проводячи власні дослідження, він спирається на ті чи інші теоретичні положення і пояснює отримані результати, виходячи з певної системи категорій та пояснювальних принципів.

Деякі школи у психології приділяли більшу увагу одним категоріям і заперечували чи не розробляли інші – це накладало відбиток на всі дослідження, що велись у рамках цих шкіл. Тут можна говорити про так звану категоріальну апперцепцію: категоріальний апарат науки керує думками людей об'єктивно: він грає роль апперцепції у їх психологічному сприйнятті проблем та перспектив розробки, впливаючи на динаміку теоретичних поглядів, на осмислення емпірично даного. Слід зазначити, що в цьому плані виявляються також зв'язки психогностичної та психомотиваційної проблеми: дійсно, що оскільки весь зміст діяльності вченого є у конструюванні нового знання, увагу привертає пізнавальний аспект дослідницької діяльності; але неможливо ігнорувати його внутрішню мотивацію у науковій роботі. Отже при розгляді цього аспекту психогнозису у повному смислі слова відбувається обертання назад: тільки обертаючись на минуле наукове пізнання виявляє, на що воно здатне, у чому джерела попередніх успіхів та невдач. Основним механізмом самопізнання науки, рефлексії наукового знання постає принцип історизму.

Психомотиваційна проблема

Психомотиваційна проблема: формування направленості поведінки, розглядання мотиваційної сфери у єдності з категоріями образу, дії та відношення. Цінність – мотив, що характеризується певним місцем у системі самовідношень суб'єкта. Але для того, щоб мотив виступив як цінність, індивід повинен здійснити певну дію (ціннісне самовизначення). Результатом цієї дії є не тільки образ мотиву, але й переживання даного мотиву індивідом у якості невід'ємної частини себе. Через цінності індивід персоналізується. Подібно до того, як образ і дія суть реалії, що виконують життєві функції в системі відносин індивіда та світу, а не всередині замкненої у самій собі свідомості, також однією з головних реалій є мотив.

Підходи до психомотиваційної проблеми. Суттєвим постає питання про природність та моральність у мотиваційній сфері. Зіткнення природних інстинктів з моральним зарядом «рефлексів головног мозку» поставило проблему їх конфлікту. В школах В.М. Бехтерева та І.П. Павлова мотиваційна енергія вважалась за таку, що

повинна вирішувати біологічні завдання на виживання. Схема вироблення нових рефлексів будувалась на ідеї біологічної значущості мотиву, що позначалось терміном «підкріплення». Мотив відповідав потребі організму в самозбереженні, у задоволенні його біологічних потреб.

«Умовна» мотивація діставала енергію у «безумовній», закладеній в організмі його природою. У І.М. Сеченова формування рефлексу підлягало соціально- моральному завданню формування вольової особистості. Передумовою нових поглядів на об'єктивний (незалежний від свідомої мети) характер мотивів поведінки стали вчення К. Бернара (про вітальну активність організму, направлену на утримання стабільності його внутрішнього середовища) та Ч. Дарвіна (про активність, направлену на адаптацію до зовнішнього середовища). Аналіз складної мотиваційної структури особистості привів З. Фрейда до трьохкомпонентної моделі її устрою як динамічної та з самого початку конфліктної. Конфліктність виступила у зіткненні несвідомих потягів з силою «Я», що має свої захисні механізми, та тиском «Над-Я» (у якому представлені соціальні норми, заборони, що також мають мотиваційну силу). Енергія та динаміка мотиву – суттєва наробка психоаналізу. Якби дії не здійснювала людина, наскільки б високою не була ступінь їх усвідомленості та логічної продуманості, жоден зовнішній чи внутрішній акт поведінки не може пройти без мотиваційної (а отже, і енергетичної) забезпеченості. К. Левін у своїх дослідженнях вчив про те, що пояснити поведінку можна тільки виходячи з тих відносин, що створюються у особистості з безпосереднім середовищем у даний мікроінтервал часу. Він ввів поняття «життєвого простору», а напрямок психологічної сили став позначати вектором.

У радянській психології у якості загального механізму виникнення мотиву розглядалась реалізацію потреб у ході пошукової активності і перетворення її об'єктів в мотив, «предмети потреб» (О.М. Леонтьєв). Джерелом розвитку мотивів є процес суспільного виробництва матеріальних та духовних цінностей. В онтогенезі певні цінності засвоюються і набувають спонукальної сили. Ці мотиви виконують функцію смислоутворення, тобто надають дійсності особистісний смисл. Ця функція пов'язана з контролюванням загальної направленості діяльності особистості. Ключовим у вивченні мотиваційної сфери неодмінно виступало питання про її ієрархічну будову, про різні рівні її організації.

Головні досягнення у пізнанні біологічного рівня відображені у вченні про гомеостатичну регуляцію поведінки, завдяки якій зберігається цілісність організму на протигагу загрозливим зовнішнім чи внутрішнім факторам. Однак, є і інша мотиваційна сила – дослідницька. Отже, тут принцип єдності організму та середовища розкривається у своїх мотиваційних характеристиках: мотивація,

направлена на збереження організму, нероздільно пов'язана з мотивацією, що забезпечує вивчення середовища. Якщо розрізняти два типи мотивації (зовнішню та внутрішню), то стосовно вчених, для яких сам процес пошуку нового є самоцінним, говориться про внутрішню вмотивованість, а якщо їх енергія спрямована на інші цілі та цінності, то говорять про зовнішню вмотивованість. Але тут слід зазначити, що сам суб'єкт не є кінцевою причиною тих ідей, що починають поглинати його мотиваційну енергію.

Поява цих ідей обумовлена зовнішніми по відношенню до особистості обставинами, ситуацією, логікою пізнання. Мотиваційна сфера життя людини науки має ієрархізовану структуру з складною динамікою переходу від «зовнішнього» до «внутрішнього». Але тут самі терміни, можливо, невдалі, оскільки будь-який мотив виходить з особистості (на відміну від стимулу). Внутрішня мотивація в умовах наукової діяльності створюється у індивіда об'єктивною проблемною ситуацією (історичний аспект) та співвідношенням інтелектуальних сил у науковому співтоваристві (соціокультурний аспект). Тільки тоді психологічний аспект в цій системі відношень набуває перспективи актуалізувати свою унікальність та особистісність.

Психопраксична проблема

Психопраксична проблема формулюється так: формування психіки в процесі реальної діяльності та залежність цієї діяльності від її психічних регуляторів (образів, мотивів, психічних властивостей). Базисною категорією є категорія дії. Певне відображення психопраксична проблема знайшла у формулюванні принципу єдності свідомості та діяльності; при розгляді поняття суб'єкта діяльності. Діяльність представляє собою цілісну внутрішньо диференційовану (таку, що має колективно-розподілений характер) самоцінну дію – таку дію, джерело, мета, засіб та результат здійснення якої - в ній самій. Джерело діяльності – мотиви індивіда, мета – образ можливого, засоби – дії у напрямку проміжних цілей, результат – переживання відносин, що будуються зі світом. Розглянемо, яким чином психопраксична проблема розв'язувалась різними авторами. Відомою є схема класичного біхевіоризму «стимул – реакція», що втілює погляди на поведінку як на обумовлений подразником поведінковий акт. Категорії образу, мотиву, дії потребували свого пояснення. Але замість них є «дискримінативний стимул», підкріплення та стимул-реактивне відношення. Категорія образу відкрито відкидалась як невловима, містична.

Поняття про поведінку трактувалось як таке, що виключає факти свідомості (Дж. Уотсон); необіхевіоризм намагався залучити до системи поведінкових понять і образи (Е.-Ч. Толмен), і нервові процеси периферичного рівня (КЛ. Халл). На зміну їм прийшли спроби Б.

Скіннера, що дотримувався «радикальної» орієнтації. Отже можна зробити висновок, що психопраксичний аспект поведінки не може розроблятися сам по собі, безвідносно до психогносеологічного та психофізіологічного.

С.Л. Рубінштейн говорив про діяльність як основний спосіб існування психічного. Аналізуючи проблему співвідношення свідомості та діяльності, він прийшов до висновку формування свідомості в діяльності і сформулював принцип єдності свідомості та діяльності. Виходячи з історичного підходу, він вважав, що історичний розвиток людської діяльності опосередкований історичним розвитком свідомості. Розроблюючи принцип детермінізму і пов'язану з ним проблему необхідності та свободи, у роботі «Людина та світ» С.Л. Рубінштейн говорив про те, що взаємозв'язок людини та світу включає свідому регуляцію поведінки самою людиною. Це передбачає усвідомлення людиною світу та дій, що направлені на його зміну. Він наполягав на врахуванні багатоплановості психічного. Суб'єкт (як Я) – це суб'єкт свідомої, довільної діяльності. Ядро його становлять усвідомлені мотиви – мотиви свідомих дій. Але психічний зміст особистості також включає розмаїття неусвідомлених тенденцій – спонукань мимовільної діяльності.

Розгляд психічних процесів повинен включати і особистісний, мотиваційний аспект відповідної діяльності. Б.Г. Ананьєв, розглядаючи характеристики людини як суб'єкта діяльності, у якості вихідних виводив свідомість (як відображення об'єктивної дійсності) та діяльність (як перетворення дійсності). У фізичній діяльності людина характеризується не тільки індивідуальними властивостями, а й технічними засобами праці, що перетворюють, посилюють його функції. Як суб'єкт теоретичної діяльності людина характеризується знаннями та вміннями, з яких потім розвиваються здібності та талант. Ядро у структурі людини – структура особистості, в якій перехреснюються, узагальнюються найважливіші властивості не тільки особистості, а й індивіда та суб'єкта діяльності.

Б.Ф. Ломов. розглядав проблеми категорії діяльності і виводив її як суспільно-історичну категорію. У зв'язку з цим пропонував вивчати цю категорію не з відносин «суб'єкт - об'єкт», а з вивчення функцій цієї діяльності у 186 системі суспільного життя. Також з його точки зору саме суспільна система визначає мотиви та цілі індивідуальної діяльності. Індивідуальна діяльність – функція тих чи інших суспільних відносин: треба зрозуміти, які відносини і як реалізуються в даній діяльності. Звідси виходить, що і відносини «суб'єкт - об'єкт» є опосередкованими системою суспільних відносин. Розглядаючи проблему терміна «діяльність», Б.Ф. Ломов говорить про неможливість розгляду перцептивних, мнемічних та інших психічних процесів як особливих видів діяльності (бо треба буде довести, що в них є мотив, мета тощо). Отже, він пропонує розглядати ці процеси не як

«діяльність», а як «активність». Чітко сформульованою Б.Ф. Ломовим є і сама психопрактична проблема. Автор говорив про завдання психології при вивченні діяльності: вивчення закономірностей формування та розвитку системи психічних відображень як «внутрішніх умов» (термін С.Л. Рубінштейна), як однієї з найважливіших характеристик суб'єкта діяльності. З одного боку, діяльність розглядається як детермінанта психічних процесів, станів, властивостей, з іншого – психічне як фактор діяльності. Отже тут проявляється зв'язок і з пізнанням, і з мотивацією, і з цілеутворенням. Адже мотив та ціль утворюють вектор діяльності.

Мета діяльності – ідеальне уявлення (образ) майбутнього результату, що визначає характер та способи дії людини. Також Б.Ф. Ломов розглядає дуже важливий аспект співвідношення діяльності та психіки і тут постає нова проблема: внутрішньої та зовнішньої діяльності. Вирішуючи це питання, автор говорив про їх нерозривність. А роль психічних процесів у діяльності в тому і полягає, що оскільки вони є процесами відображення дійсності, вони забезпечують її регуляцію: адекватність предмету, умовам. Тобто, основними функціями психіки в діяльності є когнітивна та регулятивна. На такі зв'язки також звертав увагу і О.М. Леонтьєв, говорячи, що саме діяльність здійснює зв'язки суб'єкта з предметним світом, що відображається у ньому. З свого боку, це психічне відображення є необхідним моментом (таким, що регулює, направляє) самої діяльності. В діяльності і відбувається перехід об'єкта в суб'єктивну форму, в образ; разом з цим в діяльності здійснюється перехід діяльності в її об'єктивний результат у вигляді продукту. Отже саме тут і відбувається взаємоперехід полюсів «суб'єкт – об'єкт».

Вивчаючи діяльність, психологія повинна розкривати форми, рівні та динаміку суб'єктивного відображення дійсності та механізми психічної регуляції діяльності. Також вивчати вплив діяльності на розвиток психічних процесів, станів та властивостей людини. З одного боку, тільки завдяки інтелектуально- мотиваційній енергії людини виявляється досі невідома інформація. З іншого – творча наукова діяльність можлива тільки у певній соціальній атмосфері та під дією об'єктивної динаміки ідей, що не залежить від індивідуальної волі та здібностей особистості. Тому теоретико-психологічний аналіз науки як діяльності має справу з інтеграцією 3-х змінних: соціальною, когнітивною та особистісною. Соціальна атмосфера, у якій творить вчений, має декілька шарів, вищий з яких - взаємозв'язок науки та суспільства у різні історичні епохи. Але і сама наука являє собою певну підсистему у соціокультурному розвитку людства.

Одна з особливих норм наукової діяльності – продукувати знання, що було б новим по відношенню до попереднього знання про об'єкт. Це соціальне призначення. Суспільний інтерес сконцентрований на результаті, а не на процесі пошуку нового. Однак,

при високій новизні результату інтерес викликає і особистість дослідника, особливості його наукової діяльності. Суттєво впливають на неї і особливості мотивів, що надають пошуку особливу енергію та зосередженість на проблемі. Відкриття нового переживається особистістю як цінність, що перекриває всі інші. Предмет науки будується за допомогою спеціальних інтелектуальних дій та операцій. Вони, як і норми спілкування формуються в процесі дослідницької практики і подібно до інших соціальних норм задані об'єктивно; особистість засвоює їх, заглиблюючись в цю практику. Все розмаїття предметного змісту науки в процесі діяльності певним чином структурується відповідно до правил, що є інваріантними по відношенню до цього змісту. Отже необхідність розглядати наукову діяльність у трьох аспектах, вплив цієї діяльності на індивідуальні властивості дослідника, обумовленість її мотивами, індивідуальними особливостями когнітивної сфери і складає суть психопраксичного аспекту науки.

Психосоціальна проблема

У колі методологічних проблем психології чільне і відповідальне місце займає психосоціальна проблема — питання про наявність соціального в психіці окремої людини. Від характеру розв'язання цього важливого методологічного питання залежить вибір підходів до вирішення багатьох теоретичних та науково-прикладних проблем. Оскільки нині проблема людини стає загальною проблемою сучасної науки, природно, що і питання про специфіку психіки людини та її відношення до зовнішнього світу набуває важливого значення не тільки для психології, а й для інших людинознавчих наук. Але в розробці методологічних проблем у сучасній психології помітна явна диспропорція. Якщо психофізіологічній проблемі присвячено багато публікацій, серед яких є ряд монографій, то психосоціальна проблема «розчинена» в дослідженнях із загальної та соціальної психології і навіть не ставиться як спеціальна методологічна проблема типу психофізіологічної. Між тим в історії психологічної думки, є ряд цінних спроб вирішення психосоціальної проблеми, які заслуговують критичного аналізу і подальшої їх розробки. Ми обмежимося у даному разі переважно оглядом досліджень з цієї проблеми в зарубіжній та радянській психології в зв'язку з аналізом тенденцій розвитку категоріального ладу психології.

Психосоціальна проблема має ряд таких аспектів, як питання:

- про співвідношення біологічного та соціального в психіці людини;
- про співвідношення колективного та індивідуального в психологічній структурі суспільного індивіда;
- про відношення психіки людини та інструментів (знарядь праці і знаків), в яких вона моделюється і за допомогою яких формується

(психоінструментальне питання).

Виділені аспекти психосоціальної проблеми взаємопов'язані, але в історії психології розглядалися переважно ізольовано один від одного. Тому розглянемо, як розроблявся кожний з них окремо. Спершу уточнимо традиційне формулювання одного з аспектів психосоціальної проблеми — питання про відношення біологічного та соціального в психіці людини. У сучасній науці психічні явища розглядаються як невідривні від біологічної та соціальної форм руху матерії.

Психічне, як відомо, не існує самостійно, воно є атрибутом, а не субстанцією. Психічне саме включене в більш широкі системи — біологічну та соціальну — і виступає за певних умов їх атрибутом. Психічне, будучи атрибутом соціальної чи біологічної форм руху матерії, причинно зумовлюється різними апсихічними факторами. Якщо психіка атрибут, а не субстанція, то не може бути й мови про особливу психічну причинність, тобто виведення причинної зумовленості психіки з неї самої. Але це ніскільки не пригнічує положення про активну роль психічного в життєдіяльності людини. Дійсно, психічне — важливий регулятор діяльності людини, проте, було б помилкою називати його першоджерелом поведінки. Психіка виступає детермінантою поведінки не сама по собі, а як елемент, атрибут більш складних систем — біологічної та соціальної. Точнішими і адекватнішими предмету дослідження були б терміни «біопсихічні» і «соціопсихічні» детермінанти поведінки.

Доцільно було б замість виразу «співвідношення біологічного та соціального в структурі психіки» користуватись виразом «співвідношення біопсихічних та соціопсихічних детермінант», розуміючи останні як психічні структури, що зумовлені переважно біологічними чи соціальними факторами. Уточнення термінів має і інший підтекст: підкреслюється, що йдеться не про співвідношення біологічного (фізіологічного), психічного і соціального, а про взаємодію різних рівнів детермінації самого психічного. Тому загальноприйняте і звичне формулювання «співвідношення біологічного і соціального в структурі психіки» не зовсім точне, оскільки в психіці співвідносяться не біологічне і соціальне, а психічні структури, що детерміновані переважно біологічними чи соціальними факторами.

Зазначені аспекти психосоціальної проблеми протягом історії психологічної думки розроблялись дослідниками з різних методологічних позицій. Тому дослідження історії розробки психосоціальної проблеми та методів її аналізу передбачає критичний розгляд методологічних засад тих концепцій, в яких вона була представлена.

Друге питання, нерозривно пов'язане з першим - співвідношення колективного та індивідуального в психологічній структурі суспільного індивіда. Сократ звернув увагу саме на внутрішній світ людини, на її пізнавальні та моральні якості і можливості. Завданням проникнути у внутрішній світ з тим, щоб змінити його у бажаному напрямку, відповідав метод Сократа — мистецтво іронії, має втики як

своєрідне наближення до соціо психічного формуючого експерименту. Уявлення про спричиненість поведінки особи і її внутрішнього світу взаємодією з іншими людьми були надійнішим ґрунтом для розробки вчення про активну суспільну природу людини. З утвердженням біопсихічного детермінізму змінюється тлумачення взаємозв'язку соціального та індивідуально-психологічного. Вперше суспільство розглядалось як певний біологічний організм, а сім'я — як його найдрібніша клітина, в концепції О. Конта, який за вихідне в детермінації психічних актів брав процес взаємодії (а не односторонньої дії, як у механістичному детермінізмі) індивіда з іншими людьми. Але ця взаємодія розумілась як така, що базується не на трудових виробничих відносинах, а на адаптивноприспосувальних. Визнати людину соціальною істотою замало для правильного розуміння її сутності.

Треба вказати джерело соціальності. З конкретно-наукових позицій психосоціальна проблема і категорія спілкування спершу розроблялись у зв'язку з дослідженням явищ гіпнозу і сугестії. Г. Тард намагався вивести соціальну зумовленість поведінки із наслідування як гіпотетичної основи соціально- психологічних зв'язків. Нічого принципово нового не дало й уточнення, зроблене Д. Болдуїном, який виділив два види успадкування (природне і соціальне), що своїм механізмом має наслідування. Відомо, що наслідування сприяє відтворенню видового досвіду, а не його розширенню і збагаченню соціальними зразками діяльності.

Наслідування — це «загальна», спільна поведінка, а не суспільна, яка передбачає індивідуалізацію дій у системі колективної діяльності. Е. Дюркгейм і представники французької соціологічної школи в психології аналізували інший аспект психосоціальної проблеми — питання про відношення колективного та індивідуального. «Особисте» і «особливе», на їх думку, — це біологічно зумовлене, позасоціальне. Соціальне представлене в нас, але характеризує не нас самих, а тільки суспільство. Воно нав'язане поодинокій природній істоті. Колективне та індивідуальне в психіці людини мислиться Е. Дюркгеймом як два антагоністичних начала. Дуалізм колективного та індивідуального подано ним у руслі гностичної проблеми як відношення в свідомості та між свідомостями.

П. Жане переміщує обговорення цього питання в площину психопрактичної проблеми і, на відміну від Е. Дюркгейма, основним видом соціального зв'язку людей вважає не відношення їх свідомостей, а дію, яка розуміється як співробітництво, спільне виконання людьми практичних актів, що вимагають мовного спілкування між ними. При обговоренні питання про знаряддевий, опосередкований характер психіки людини ігнорувалась зумовленість «знаряддевості» реальними соціально-економічними відносинами в суспільстві. Знаряддевість, інструментальність психіки розглядалась як продукт індивідуальної творчості (навіть коли і припускався вплив

взаємодії з іншими людьми), а не як суспільно- історичне утворення. Інструментальність (знаряддєвість і знаковість) психіки бралася позаісторично. Підкреслюючи предметний характер спілкування, зазначимо, що жоден опредмечений суспільний продукт не розпредмечується в індивідуальному розвитку людини поза процесом спілкування з іншими людьми.

З підвищенням в кінці XIX — на початку XX століття інтересу до пізнання закономірностей суспільних явищ у психології набуває актуальності вивчення представленості соціально-історичного в індивідуально-психологічному. В зв'язку з поширенням неокантіанських уявлень про принципову несумісність методів природничих та суспільно-історичних наук стало дискутуватись питання про сферу застосування лабораторного експерименту в психології і про перспективи використання емпіричних і кількісних методів у пізнанні соціопсихічних детермінант поведінки. Психосоціальні стосунки (спілкування) представлені не тільки в конкретно- психологічних ситуаціях безпосередньої взаємодії осіб, а і в історично опосередкованих формах взаємодії індивідів, що проступають у процесах опредмечування та розпредмечування продуктів суспільної творчості. Саме наявність опосередкованих форм спілкування (психосоціальних стосунків), які є зосередженням багатьох детермінаційних залежностей, диктує необхідність розробки та використання нових специфічних методичних засобів.

Недостатньо обґрунтований аналіз категорій, що мають описувати суспільноісторично зумовлений рівень активності поведінки, пояснюється слабкою розробленістю психосоціальної проблеми.

Соціально зумовлений рівень активності поведінки є набагато складнішим у структурному та функціональному плані, ніж психофізіологічний, який описується в трьох проаналізованих вище категоріях образу, дії, мотиву. А для адекватного відображення в системі психологічних знань вищого рівня активності людини необхідно розробити більш розгалужений категоріальний апарат. Історико-теоретичний аналіз дозволив виділити такі складові елементи останнього, як дві групи категорій, що описують особливості соціопсихічного рівня детермінації поведінки загалом та специфічні особливості окремих його аспектів.

Однією з категорій, що описує специфіку цього рівня загалом, є категорія спілкування (психосоціальні стосунки), виділена М.Г. Ярошевським. У цій загальнопсихологічній категорії розкривається спосіб буття і прояву психіки на власне людському рівні. Зауважимо, що термін «спілкування» широко і неоднозначно використовується в сучасній психологічній літературі. Спілкування тлумачиться то як особлива форма діяльності разом з працею та пізнанням (Б.Г. Ананьєв), то як аспект психіки, то як спосіб прояву психологічної організації

одного з рівнів поведінки.

Спілкування завжди має предметноісторичний контекст, предметний зміст, який «відливається» в продуктах діяльності, в яку воно з самого початку входить. Спілкування спершу виникає в трудовій колективній діяльності, в праці, що «є незалежна від усяких суспільних форм умова існування людей». Спілкування включає в себе і свою протилежність — відособлення. Відособлення — це не перехід у позасоціальне буття, а встановлення нового типу суспільного зв'язку (з референтною групою чи особою), який за формою відрізняється від соціальної взаємодії в реальній групі. Відособлення — це не тільки опосередкована комунікація з референтним об'єктом чи самокомунікація, а й відстрочене спілкування, що підготовляє і передхоплює прямий соціальний контакт.

Природа і механізм відображення дійсності суб'єктом на соціальне зумовленому рівні активності поведінки описується і в категорії свідомості, яку як власне психологічну виділяють О.М. Леонтьєв, К.К. Платонов, О.Г. Спіркін та інші. Конкретно-психологічним змістом ця категорія наповнювалась у дослідженнях явищ свідомості, проведених П.П. Блонським, Л.С. Виготським, С. Рубінштейном, Д.М. Узнадзе, які розкрили ієрархічну та системну природу свідомості як єдності інтелектуальних, афективноспонукальних та вольових компонентів психіки людини.

Категорія свідомості безпосередньо пов'язана з виділеною і проаналізованою вище категорією спілкування, оскільки описувані в них явища усвідомлення (узагальнення) і комунікації (спілкування) об'єктивно утворюють дві сторони єдиного розумово-комунікативного процесу. Ці явища перебігають у колективній (а не просто спільній і одночасній) діяльності, в якій суспільно розподілені між індивідами окремі виробничі акти, коли «багато рук бере участь одночасно у виконанні однієї і тієї самої неподільної операції». Таким чином, соціальне в психіці конкретного індивіда постає як:

- а) система соціальних цінностей, що визначає інтенціональність поведінки суб'єкта;
- б) система соціального пізнавального досвіду, що структурує поведінку індивіда і служить засобом орієнтації в суспільстві;
- в) система соціального практичного досвіду.

Описані вище проблеми є лише найбільш загальними, «вершинними» питаннями, на які сучасна психологія активно шукає відповіді.

Рекомендована література

1. Савчин М.В. Методологеми психології. Київ : Академвидав, 2013. 224 с.

2. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. Київ : Ніка-Центр, 2008. 336 с.
3. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.
4. Навчальний посібник «Множинність виявлення інтелекту.» Байсара Л.І. Дніпропетровськ: ДНУ. 2010. 96 с.
5. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. 2010. 264 с.
6. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально- методичний посібник. Київ: Ніка-Центр. 2003. 204 с.
7. Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. Київ : Академвидав, 2013. 218 с.
8. Боришевський М.Й. Дорога до себе. Від основ суб'єктості до вершин духовності. Київ: “Академвидав”, 2010. 410 с.
9. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Київ, 2012. 605 с.
10. Журавльова Л.П. Психологія емпатії. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.
11. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену. Основні функції. Київ, “Вища школа”, 2003, 198с. (гл. І, ІІ).
12. Музика О.Л. Професійно-орієнтовані завдання у системі підготовки студентів-психологів // Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики. Навчальний посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. Житомир: Вид- во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. С. 9-23. URL: http://zu.edu.ua/spf/psihol_vkl.html
13. Електронна версія підручника Носенко Е.Л., Аршава І.Ф., «Сучасні напрями зарубіжної психології». Дн-ськ: ДНУ. 2010. 306 с. www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pspl/2010_10/501-514.pdf

ТЕМА 6. СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЯ: НЕКЛАСИЧНИЙ ВЕКТОР

1. Некласичний прорив в психології. Особливості неklasичного підходу до дослідження особистості як культурного об'єкта (внесок Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна, М.М. Бахтіна, Альфреда Адлера, Д.О. Леонт'єва, С.Д. Максименка у розвиток і становлення нового погляду на людину як суб'єкта самодетермінованої активності).

2. Психологія класична і неklasична

3. Напрями неklasичної трансформації психології (за Д.О. Леонт'євим):

- від пошуку знань до соціального конструктивізму;
- від монологізму до діалогізму;
- від ізольованого індивіда до ідеального суб'єкта досягнення життєвого успіху;
- від детермінізму до самодетермінації;
- від потенціалізму до езистенціалізму.

4. Структурний підхід до дослідження особистості. Загальна характеристика стану розвитку теорії диспозиційних рис особистості (внесок Олпорта, Кеттелла, Айзенка).

Кінцем 1920 х - початком 1930 х років можна датувати декілька зроблених в різних місцях різними вченими дуже важливих проривів, які привели до істотної зміни загального образу людини. Цей прорив, який можна назвати гуманітарним, або неklasичним проривом, забезпечили в першу чергу п'ять вчених - Курт Левін, Лев Виготський, Михайло Бахтін, Альфред Адлер і Людвіг Бінсвангер.

Курт Левін (див .: Левін, 2001) висунув ідею галілеєвського способу мислення як антитезу аристотелевському способу мислення. Властивості, які виявляють об'єкти, як показав Галілей по відношенню до фізичних об'єктів і фізичними властивостями, не належать природі самих цих об'єктів. Вони виявляються тільки при взаємодії цього об'єкта з іншими об'єктами, тіла - з іншими тілами. Так, наприклад, вага не є властивість самого тіла, а є характеристика взаємодії цього тіла з гравітаційним полем Землі. Якщо прибрати цю взаємодію, то тіло втратить вагу. Аналогічним чином, як показав Левін, психологічні властивості ми також повинні розглядати не як внутрішні атрибути самих людей, риси диспозиції, а як щось, що проявляється в деякому полі взаємодії людини з навколишнім світом і іншими людьми.

Л.С.Виготський заклав основи неklasичного підходу у вузькому сенсі слова. Суть його полягає в тому, що психічні змісти і процеси існують не тільки в інтраіндивідуальній формі, будучи прив'язані до активності нервової системи індивіда. Вони існують також в об'єктивованій, речовій формі в культурних артефактах і можуть передаватися (транслюватися) від індивіда до індивіда. У міру нашого

розвитку ми засвоюємо ці змісти з навколишнього культурного світу через взаємодію з цим світом, опосередковане взаємодією з дорослими. Некласична психологія - це наука «про те, як з об'єктивного світу мистецтва, зі світу знарядь виробництва, зі світу всієї промисловості народжується і виникає суб'єктивний світ окремої людини» (Ельконін, 1989, с. 478). Можна говорити про процес циркуляції психологічних змістів з індивідуально-психологічної в предметно-об'єктивовану форму і назад, здійснюваний за допомогою механізмів опредметнення і розпредметчування (Леонтьєв О.М., 1977).

М.М.Бахтин в своїх новаторських роботах показав принципову розімкнутість свідомості людини і смислової взаємодії свідомостей. Він показав, що в такому процесі як діалог, який виходить за рамки класичної парадигми в людинознавстві, відбуваються взаємодії і взаємопереходи смислів, тобто в діалогічному спілкуванні свідомості різних людей виявляються розімкненими по відношенню одна до одної (див. Напр .: Бахтін, 2000) .

Альфред Адлер зробив революцію в психології тим, що пішов від природничо-наукового детермінізму стосовно поведінки людини. Людина не детермінована причинами, які штовхають її до певних дій. Навпаки, причиною дії виступає мета. Ми повинні по відношенню до людини ставити не питання «чому?», який ставив Фрейд, а питання «навіщо?», і тільки через вказівку на цілі, які людина собі ставить, ми можемо зрозуміти дію людини (див .: Adler, 1980) .

І нарешті Людвіг Бінсвангер - основоположник екзистенціальної психології та психіатрії - ввів в ужиток таке поняття як життєвий світ: щоб зрозуміти людину, марно її обміряти, вивчати, тестувати, треба проникнути в її життєвий світ, який включає в себе зовнішній світ (те, що оточує людину), внутрішній світ і спільний світ, в якому здійснюється діалог, обмін, взаємодія з іншими людьми (див .: Бінсвангер, 2001).

Ці прориви (не випадково всі вони виявилися настільки синхронними) призвели до розвитку і становлення нового погляду на людину, який можна назвати неklasичним в широкому розумінні слова Під класичною психологією ми будемо при цьому розуміти психологію, що будується на зразок природничих наук, як суб'єкт-об'єктне пізнання, засноване на методології емпіричного дослідження (див .: Дорфман, 2002; 2005). До характерних зразків класичної психології можна віднести біхевіоризм, особливо класичний, і диференціальну психологію (Штерн, 1998), а також (в більш сучасній модифікації) когнітивну психологію.

Гуманітарний підхід я пов'язую насамперед з двома ключовими особливостями. Перша - це активне включення в розгляд соціально-історичного, культурного контексту, розгляд людини не як речі серед речей, а як укоріненої в світі культури, з яким вона взаємодіє і з якого себе будує. Гуманітарна, або неklasична психологія розглядає

особистість не як природний об'єкт, а як культурний, штучний об'єкт (див .: Мамардашвілі, 1994), як твір. Друга особливість - розгляд особистості як творця цього твору, активного суб'єкта, що не стільки формується ззовні або зсередини заздалегідь закладеними програмами, скільки як того, що самостворюється, самодетермінується. Тільки гуманітарний підхід в змозі зрозуміти суб'єктність людини (agency) - її здатність бути не просто детермінованою зсередини і ззовні, а джерелом і причиною своїх дій.

Очевидно, що класичний і неklasичний способи побудови психологічного знання не в усіх відношеннях жорстко альтернативні один одному, а в чомусь один одного доповнюють.

Коротко охарактеризую кілька напрямків неklasичної трансформації психології: від пошуку знань до соціального конструювання; від монологізму до діалогізму; від ізольованого індивіда до життєвого світу; від детермінізму до самодетермінації; від потенціалізму до екзистенціалізму; від кількісного підходу до якісного; від констатуючої стратегії до дієвої.

Від пошуку знань до соціального конструювання. Це дуже потужний методологічний струмінь, який, взявши початок в середині 1970 х рр., народив методологію соціального конструкціонізму (див .: Джерджен, 1995. а, б; Барр, 2004; Якімова, 1999), багато в чому визначальний вигляд всієї теоретичної психології останніх двох десятиліть . У числі головних джерел цього руху його лідери вказують на аналітичну філософію мови Л. Вітгенштейна, який підкреслював вплив вживаних слів на характер тієї реальності, з якою ми маємо справу, на конструктивну соціологію знання П. Бергера і Т.Лукмана (1995) і на теорію особистісних конструктів Дж.Келли (1999).

Головний розробник і лідер соціально-конструкціоністського підходу, американський соціальний психолог Кеннет Джерджен розпочав з ідеї про те, що соціально-психологічне дослідження (пізніше він поширив її на всю психологію і навіть ще ширше) є переважно дослідженням історичним, а все, з чим ми працюємо - це слова, ярлики, що формуються в конкретному співтоваристві, конкретних історичних обставинах. Науковий зміст усіх теорій і моделей, з якими ми працюємо, залежить не тільки і не стільки від об'єкта дослідження, скільки від того, як ми домовляємося використовувати терміни, поняття. А це, в свою чергу, визначається соціально-історичним контекстом. Теорія, таким чином, є продукт мовної домовленості людей, що живуть в конкретному історичному просторі і часі. Тому акцент треба перенести зі співвідношення між теорією і описуваною нею реальністю на співвідношення між теорією і контекстом, в якому вона будується.

У 1985 році вийшла основоположна стаття Джерджена під назвою «Рух соціального конструкціонізму в соціальній психології» (див .: Джерджен, 1995б), де він тезисно формулює основні теоретичні

передумови цього підходу. Терміни, тобто поняття, за допомогою яких ми пояснюємо світ і себе в світі, визначаються не предметом пояснення, а є продуктами історичної і культурної взаємодії між членами суспільства, тобто продуктами домовленості. Слова набувають свого значення виключно в контексті поточних соціальних міжособистісних взаємин. Поза цими традиційними процесами наукової комунікації будь-яке пояснення перетворюється в порожню форму. Я можу вибудувати яку завгодно теорію, але якщо я ігнорую сформовані традиції розмови про цей предмет, то мене ніхто не сприйматиме. Ступінь стійкості в часі того чи іншого образу світу, тієї чи іншої теорії, того чи іншого пояснення залежить не від об'єктивної цінності запропонованих пояснень, а визначається мінливістю соціальних процесів. При зміні соціальної ситуації деякі пояснення стають різко неприйнятними, незалежно, правильні вони чи неправильні. Роль мови в життєдіяльності людей визначається характером її функціонування в стосунках між людьми - мовні моделі та конструкції визначаються виключно ритуалом відносин в середовищі людей, де ці мовні форми циркулюють. Одна з головних задач конструкціоністського вчення, як її формулює Джерджен - збагачення арсеналу теоретичного дискурсу в надії на підвищення потенціалу практики.

Виходить, що розуміння людей, в тому числі наукове розуміння, визначається перш за все тим контекстом, в якому вибудовується наука. Розуміння є результат спільної діяльності людей, їх домовленості. Одна з ключових книг соціального конструкціонізму має назву «Діалогічні реальності» або «Реальності спілкування» (Conversational realities) (Shotter, 1993). Дійсно, саме діалог в широкому сенсі, не між двома, а між багатьма людьми, конструює ту реальність, про яку в ньому йдеться. По-різному побудований діалог, зокрема, між вченими, між науковими школами, всередині наукової школи, може по-різному конструювати одну і ту ж реальність і по-різному змушує з нею практично працювати. «...»

На даний момент можливості соціального конструкціонізму в психології повністю продемонстровані і практично вичерпані. Зрозумівши, що психологічні теорії важливо аналізувати з точки зору того соціального змісту, який в них може імпліцитно вкладатися, психологія відновлює свій інтерес до самої пояснюваної реальності, до об'єкта. Конструкціонізм поступово долає власну однобічність і переходить в більш конструктивні форми, зокрема, у форми діалогічної психології.

Від монологізму до діалогізму. Починаючи з 1980-х рр. як на Заході, так і в нашій країні спостерігається стійке зростання інтересу до таких авторів як М.М.Бахтин, а також Л.С.Виготський і Дж.Г.Мід. Вони ввели у психологію неklasичну ідею діалогу як особливої сенсостворюючої реальності, такої, що не зводиться до передачі

інформації та інших односпрямованих процесів. В обґрунтуванні необхідності і унікальності діалогічного підходу використовується метафора М.Мерло-Понті і Г.Бейтсона: тільки при бінокулярному баченні виникає вимірювання глибини, відсутнє при монокулярному. Діалог розглядається в цьому підході не тільки як форма міжособистісної взаємодії, а й як форма взаємодії з об'єктивним світом культури, а також як форма взаємодії з самим собою. Діалогічність «я» (self), внутрішнє багатоголосся є нормою і не є тотожним шизофренічному розщепленню. Під здоровим «я», зазначає лідер цього напрямку Губерт Херманс, треба розуміти багатоголосся, але при цьому обов'язкове збереження метапозиції, яка дозволяє побачити всередині між цими голосами певні зв'язки, впорядкувати і структурувати варіативність позицій всередині «я». При цьому ми залучаємося до діалогу певними ділянками нашого «я», причому інші області зберігаються поза цим діалогом, а кордони між тими і іншими виявляються досить гнучкими і рухливими. Ми можемо залучати до діалогу різні області свого «я». У 2004 році було засновано Міжнародне суспільство діалогічних досліджень.

Від ізолюваного індивіда до життєвого світу. Більш ніж два десятиріччя тому Ф.Е. Василюк (1984) протиставив два альтернативних підходи до психологічного пізнання і дослідження - онтологію ізолюваного індивіда і онтологію життєвого світу. Онтологія ізолюваного індивіда розглядає людину спочатку як окремий об'єкт, вирваний з усіх контекстів, як ізолюваний «препарат». Після цього, описавши характерні для нього властивості, можна подивитися, як вони проявляються у зв'язках і взаємодіях зі світом і іншими об'єктами. Цей підхід, що витікає із принципової можливості описати людину, вирваної зі своїх природних життєвих зв'язків, зі світу, Ф.Е. Василюк вважає глибоко помилковим, тому що неможливо вирвати людину зі світу, в якому вона спочатку перебуває і з яким вона спочатку, пов'язана « пуповиною своєї життєдіяльності ». Людина народжується вже в світі, вона є єдиною істотою, для якої взагалі існує світ, а не середовище. Більш того, сам механізм розвитку людини багато в чому пов'язаний з тими відносинами, які складаються у нас з навколишньою дійсністю. Людина і світ виявляються двома взаємодоповнюючими елементами єдиної системи, з якої не можна виокремити людину і розглядати її поза відносин і поза зв'язку зі світом.

З цієї ж трансформацією пов'язаний все більший зсув акцентів від окремих дій або рис на життя або особистість в цілому. Цю тенденцію також свого часу чітко аналізував Ф.Е. Василюк (1984), який відзначав, що хоча в теорії діяльності, наприклад, окрема діяльність являє собою абстракцію життя в цілому, а предмет являє собою абстракцію світу, є зрозумілими ті причини, за якими ми вивчаємо тільки окремі абстракти, а не життя в цілому і світ в цілому. Однак,

вивчивши окремі частини, абстраговані з метою аналізу компоненти, ми потім неминуче повинні повернутися до цілого. Сам Ф.Е. Василюк зробив дуже багато для введення в психологію понять життя в цілому і світу в цілому, що лежать в руслі згаданого вектора, загальносвітової тенденції. Виконується все більше робіт, які охоплюють не якісь окремі акти, а життя в цілому. Предметом не тільки теоретичного осмислення, а й емпіричних досліджень стають життєвий шлях, життєві стратегії, стиль життя, мета життя, сенс життя. Перерахування навіть тільки найбільш важливих робіт зайняло б не одну сторінку.

Від детермінізму до самодетермінації. У світі давно ведуться дискусії на тему «детермінізм і свобода людини», не тільки в психології. Одна з перших дискусій на цю тему була між Мартіном Лютером, який написав трактат «Про рабство волі» і Еразмом Роттердамським, що протиставив йому трактат «Про свободу волі» (Еразм, 1988). Мартін Лютер стверджує, що божественне приречення виключає свободу волі. Еразм відповідає йому: якщо людина створена за образом і подобою Бога, а Бог є вільним у рішеннях та вчинках, то людина теж повинен бути вільною. У XX столітті завдяки успіхам природознавства в класичній психології стали домінувати детерміністичні позиції. Питання в дискусіях останніх десятиліть стоїть про те, чи повністю детерміновано поведінку людини або в ній є якийсь простір для свободи (див. Докладніше: Леонт'єв Д.А., 2000). Некласичний підхід, який заперечує пандетермінованість людської поведінки отримав потужну підтримку з боку природознавства, наприклад, відзначених Нобелівською премією робіт І. Пригожина з нерівноважної термодинаміки (див. : Пригожин, Стенгерс, 1985). Пригожин виявив і описав процеси у неорганічній природі з розривами детермінації; в певних точках вони можуть прийняти два різні напрямки, і немає жодного чинника, який би визначав, яким з цих двох шляхів процес піде, це залежить від випадковості. Якщо з детермінізмом боротися марно, то випадковість опанувати можна, що показав Л.С.Виготський (1983) в своїх дослідженнях використання дітьми жереба як механізму оволодіння випадковістю.

Згадаймо формулу: «проблема особистості є проблема того, що, для чого і як використовує людина - вроджене і набуте ним» (Леонт'єв О.М., 1983, с. 385). Ця лаконічна формула чудово переформулюється з екзистенціалістським підходом до особистості, суть якого полягає в тому, що як вроджене, так і набуте впливає на поведінку, але жоден з впливів не робить фатального детермінуючого впливу. Навпаки, якщо ми не бажаємо їм підкорятися, ми здатні ці впливи асимілювати і переспрямувати куди треба, знайти якийсь спосіб поведінки, який дозволить не підкоритися їм. Р. Мей (May, 1981) говорив, що суть людської свободи полягає в паузі між стимулом і реакцією. Варто зупинитися і поразитися до десяти, як ви випадаете з жорсткого ланцюга природної причинності, ланцюга реагування на стимул.

Сучасна психологія, таким чином, стверджує принципову можливість свободи і самодетермінації. Одна з головних підстав і проявів людської свободи полягає в тому, що людина здатна вводити і встановлювати, а також переглядати основні принципи, що регулюють власну поведінку, не підкоряючись автоматично заданим принципам (Harre, 1979; Rychlak, 1979). У цій здатності полягає суть особистісної автономії. Дослівно «автономія» перекладається з давньогрецької як власнозаконня, володіння власним законом і дотримання його - як в політиці, звідки прийшло це слово, так і стосовно особистості (див. : Дергачова, 2005).

Ключову роль в самодетермінації відіграє рефлексивна свідомість. Вся традиційна психологія описує людину як істоту, що не володіє рефлексивною свідомістю. Якщо ми обмежуємося свідомістю як відображенням навколишнього світу і не включаємо критичну рефлексивну свідомість, все порівняно просто. Можна виміряти, протестувати наші потреби, врахувати можливості їх реалізації, порівняти їх силу, все зважити і вивести рівнодіючу, передбачивши з високою вірогідністю, який варіант поведінки я оберу в даній ситуації. Однак, як тільки ми включаємо рефлексивну свідомість, прогноз стає неможливим, тому що я можу прийняти будь-яке рішення - немає такого варіанту в даній ситуації, який я не міг би обрати. Інша справа - яку ціну мені доведеться заплатити за кожне з рішень, але якщо я приймаю на себе відповідальність за зроблений вибір, я виходжу за рамки природної причинності і можу поступитися набагато більшим, ніж якщо я такої відповідальності не беру.

Екзистенціальний спосіб розгляду можна трактувати як доповнюючий основну лінію традиційної психології. Вся класична психологія виходить з того, що людська поведінка принципово передбачувана, якщо достатньо повно врахувати всі необхідні чинники. Це емпірично вірно і успішно спрацьовує для більшої частини поведінки більшості людей в більшості ситуацій. Але є деякі ситуації, в яких традиційний підхід не працює. Спочатку екзистенціальні погляди виникли на основі матеріалу так званих пограничних ситуацій особистісних зламів і криз, коли життєвий світ руйнується і немає ніяких адекватних стереотипних форм вчиненої поведінки. Традиційна психологія детермінізму безсила допомогти людині, яка повинна приймати рішення під час відсутності детермінант, віч на віч зі світом, як і в протилежній ситуації, коли у людини все чудово, але їй треба ще щось, і вона до чогось пристрасно прагне без виразної необхідності. У цих двох ситуаціях людина приймає необумовлені рішення. Якщо традиційна психологія вивчає людину в тих її аспектах, в яких вона є детермінованою, екзистенціальна психологія вивчає людину в тих її аспектах, в яких вона є самодетермінованою.

Ці два крайні випадки, ситуації зі знаком мінус і зі знаком плюс, - ситуації, в яких традиційна психологія просто не працює, в яких може

щось сказати тільки екзистенціальна психологія. Однак і в усьому проміжному діапазоні ситуацій з великою питомою вагою обумовленості, в якій найчастіше задовільними виявляються відповіді традиційної психології, людина може увійти в режим самодетермінованості, включивши рефлексивну свідомість. Є чудова формула Гегеля, яка, як мені здається, містить квінтесенцію всієї психології особистості: «обставини і мотиви панують над людиною лише в тій мірі, в якій вона сама дозволяє їм це» (Гегель, 1971, с. 26). У цю формулу покладені дві глибокі психологічні істини. Перша: обставини і мотиви нами керують, якщо ми дозволяємо це, не вмикаючи рефлексивну свідомість. Друга: ми можемо і не дозволити їм це, за допомогою рефлексивної свідомості самі підключитися до управління власним життям.

Від потенціалізму до екзистенціалізму. Термін «потенціалізм» належить В. Франклу (1990), який ввів його для позначення тих підходів, які зводили розвиток людини до повного розгортання вроджених потенцій, спочатку закладених в неї на біологічному рівні. Йшлося про теорії самоактуалізації К.Гольдштейна, К. Роджерса і А. Маслоу в їх ранньому варіанті (див. Про них докладніше: Леонтьєв Д.А., 2002). Суть потенціалізму можна коротко сформулювати так: все, що формується в ході розвитку, потенційно закладено в організм вже при народженні і має розвинутися за наявності сприятливих умов. Розвиток того, що потенційно закладено, є єдиною справжньою рушійною силою організму і особистості і може приймати форму одних або інших поверхневих «мотивів». Протилежність потенціалізму - екзистенціаліста позиція «Існування передуює сутності» (Сартр, 1994). У ньому записано, що розвитку не є передбаченим і гарантованим, людина сама обирає, чим вона стане, в процесі свого життя, проектуючи і будуючи себе.

Екзистенціалістську позицію можна виразити формулою: головним фактором розвитку особистості є сама особистість. Зрозуміло, ця позиція, яка в останні роки звучить все голосніше, ніяк не вписується в модель класичної науки. Лідер американської гілки екзистенціальної психології Р. Мей писав:

«Екзистенціальна психотерапія може бути названа екзистенційно-гуманітарною, оскільки вона виступає проти схиляння перед технікою, за відродження гуманітарного підходу. Екзистенціальна терапія не задається питанням, як це робиться, а шукає приховані пласти сенсу в висловлюваннях клієнта, а також міфи і символи - в його психології і життя» (Мей, 1998, с. 78).

Від кількісного підходу до якісного. Останні два десятиліття психологічна наука переживає буквально бум якісних досліджень. Пов'язана з класичною моделлю науки вимірювальна парадигма має на увазі вичленення чітко диференційованих одна від одної змінних, кожній з яких відповідає своя кількісна міра. Однак людську реальність

утворюють життєві світи, сенси, цілі та інші елементи, які не можна описати через набір кількісних показників; вона вимагає якісної характеристики змістів. Тільки при вивченні людини і продуктів її діяльності наука вперше стикається з такою реальністю як «змісти» - у всій решті живій і неживій природі змістів немає. Психологія вперше зіткнулася з нею при появі психоаналізу, проєктивних методів, а потім методів аналізу документів. У всіх цих випадках перед дослідником розгорталася якісно своєрідна реальність, яку треба було зрозуміти, витлумачити, зробити з неї якісь висновки без покладання на дані будь-яких вимірювань. Фактично проблема полягала в специфічному перекладі з мови тієї реальності, в формах якої було дано вихідний зміст (сновидіння, протоколи ТАТ або тесту Роршаха та ін.) на мову психологічних термінів. Саме переклад є суттю будь-якої інтерпретативної або герменевтичної роботи: розуміння є переклад з однієї знакової або смислової системи в іншу. Звичайно, при роботі з якісним змістом повністю трансформується і приймає інший вигляд проблема валідності і достовірності висновків. Зараз ці проблеми по-новому постають стосовно і до таких методів отримання даних, як контент-аналіз або інтерв'ю, які отримують нову інтерпретацію як діалогічні процеси (див. Напр. : Квал, 2003).

Від констатуючої стратегії до дієвої. Під цим позначенням ми об'єднуємо всі методологічні традиції, які ґрунтуються на ідеї неklasичного дослідження, змінюють реальність чи породжують нову реальність, на протипагу класичному типу дослідження, спрямованого на констатацію того, що є, і що систематично уникає можливості внесення будь-яких змін в досліджуваний об'єкт. Відхід від класичної моделі був пов'язаний з усвідомленням принципової неможливості вивчати свідомість людини, не змінюючи її. Дві основні традиції розвитку методології дієвого дослідження пов'язані з іменами К. Левіна та Л.С.Виготського. Перший ще в 1920 і роки в берлінському циклі експериментальних досліджень афектів і дії розробив новий тип експерименту, а в 1940 і роки, в контексті вирішення прикладних соціально-психологічних проблем сформулював методологію дієвого типу дослідження, в якому нерозривно пов'язані дослідницька сторона і здійснювана психологом корисна зміна (див. : Левін, 2001). Виготський в руслі свого підходу до розвитку як процесу, що має не стільки природний характер, скільки скеровується навчанням, тобто цілеспрямовано організованою діяльністю, або взаємодією, вийшов на психотехнічну парадигму дослідження. Дослідження, відповідно до цієї парадигми, є можливим тільки в процесі зміни того психологічного процесу, який є об'єктом вивчення (див. : Пузирів, 2005). Ці дві традиції не є єдиними; аналогічні по суті ідеї час від часу з'являються в різному термінологічному вбранні, наприклад, ідея конструктивної психології Е.І.Головахі і А.А.Кроніка (1997). Загальним в них те, що способом існування об'єкта вивчення є безперервні трансформації, які і

служують ключем до пізнання: запорукою можливості і одночасно критерієм адекватності пізнання об'єкта служить можливість змінити його передбачуваним чином.

Таким чином, різні описані вище історичні тенденції розвитку психологічної науки в ХХ столітті можна розглядати як різні боки, або межі єдиного вектора, який був позначений тут як гуманітарний, або неklasичний (в широкому сенсі слова) вектор. Спільний знаменник всіх описаних тенденцій полягає в тому, що вони знаменують перехід від класичного типу наукового дослідження, характерного для природних наук, дедалі повнішого і багатостороннього врахування специфіки людини як унікального об'єкта пізнання і розробки специфічної методології пізнання цього об'єкта.

Питання для самоконтролю

1. Що є життєвим світом людини за Людвігом Бінсвангером?
2. Чим, з точки зору соціально-конструктивістського підходу, визначаються терміни?
3. Можливість чого виникає згідно з діалогічним підходом за умови бінокулярності бачення?
4. Як Еразм Роттердамський аргументує наявність у людини свободи волі?
5. Погляди на що є різними з точки зору потенціалізму та екзистенціалізму?

Рекомендована література

1. Савчин М.В. Методологеми психології. Київ: Академвидав, 2013. 224 с.
2. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. и др. Київ: Ніка-Центр, 2008. 336 с.
3. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології» Житомир, 2014. 35 с.
4. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості, підручник для студентів вищих навчальних закладів, - під редакцією академіка АПН України, доктора психологічних наук, професора С.Д. Максименка, Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. 2010. 264 с.
5. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології: Навчально- методичний посібник. Київ: Ніка-Центр. 2003. 204 с.
6. Савчин М.В. Духовна парадигма в психології. Київ : Академвидав, 2013. 218 с.
7. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Київ,

2012. 605 с.

8. Музика О.Л. Професійно-орієнтовані завдання у системі підготовки студентів-психологів // Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики. Навчальний посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 9-23. URL: http://zu.edu.ua/spf/psihol_vkl.html

9. Електронна версія підручника Носенко Е.Л., Аршава І.Ф., «Сучасні напрями зарубіжної психології». Дн-ськ: ДНУ. 2010. 306 с. www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Pspl/2010_10/501-514.pdf

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Гавриловська К. П., Горбунова В. В. Методичні рекомендації з курсу «Методологічні та теоретичні проблеми психології». Житомир, 2024. 35 с.
2. Калюжна Є. М. Теоретико-методологічні проблеми психології: навчальний посібник. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. 136 с.
3. Ковальчук В. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. Київ : ВД Професіонал, 2025. 240 с.
4. Максименко С. Д. Теоретико-методологічні проблеми психології особистості. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2019. Вип. 7. С. 3–18.
5. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / авт. Кол. Корольчук М. С. та ін. Київ : Ніка–Центр, 2018. 336 с.
6. Мокін Б. І. Методологія та організація наукових досліджень. Вінниця: 2024. 180 с.
7. Носенко Е. Л., Аршава І. Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. : психологія особистості: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Під заг. Ред. С. Д. Максименка, Дніпропетровськ : ДНУ, 2019. 264 с.
8. Носенко Е. Л., Салюк М.А. Методика та організація наукових досліджень. Методичний посібник для самостійної роботи студентів. Дніпро. 2023. 52 с.
9. Основи наукових досліджень: навчальний посібник /О.М. Сінчук, Т.М. Берідзе, М.Л. Барановська, О.В. Данілін, Д.О. Кальмус. Кременчук: ПП Щербатих О.В. 2022, 196 с.
10. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології: Навчально-методичний посібник. Київ : Ніка-Центр. 2023. 204 с.
11. Савчин М. В. Методологеми психології. Київ : Академвидав, 2023. 224 с.
12. Сидоренко В. Методологія і методи наукових досліджень: навчально-методичний посібник. Вікторія Сидоренко. Біла Церква: БІНПО, 2024. 150 с.
13. Становлення базових парадигм української психології: колективна монографія / В. В. Турбан, І. В. Білоконь, Н. М. Бугайова та ін.; за ред. В. В. Турбан. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 257 с.
14. Ушакова І. М. Теоретико-методологічні проблеми психології: курс лекцій. Харків : НУЦЗУ, 2016. 191 с.

Додаткова:

1. Батраченко І.Г., Панфілова Г.Б., Склянська О.В. Розширення життєвої антиципації особистості як ресурс психологічної допомоги в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 33 (72) № 4 2022.* С.104-109. Режим доступу https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/4_2022/18.pdf
2. Грипич С.Н., Буравкова Л.М. Науково-дослідна діяльність студента. Навчальний посібник. Київ, 2021. 288 с.
3. Єріна А. М., Захожай В. Б., Єрін Д. Л. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 212 с.
4. Калюжна Є. М. Теоретичні та методологічні проблеми психології: навч. посіб. Запоріжжя : Акцент, 2015. 152 с.
5. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ : ВД «Професіонал», 2004. 208 с.
6. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 206 с.
7. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
8. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник / М. С. Корольчук, Ю. Л. Трофімов, В. І. Осьодло та ін. Київ : Ніка-Центр, 2008. 336 с.
9. Ладонько Л.С. Методологія наукових досліджень. Чернігів., 2023. 64 с.
10. Максименко С. Д. Теоретико-методологічні проблеми психології особистості. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2010. Вип. 7. С. 3–18. URL: <http://surl.li/irfws> .
11. Методологія та організація наукових досліджень: підручник. Клименко М. О., Петрук В. Г., Мокін В. Б., Вознюк Н. М. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2012. 474 с.
12. Мілютіна К. Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології: опорний конспект лекцій. Київ : ІПК ДСЗУ, 2004. 88 с.
13. Носенко Е. Л., Аршава І. Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. Дн-ськ : ДНУ. 2010. 306 с. URL: <http://surl.li/irfwx> .
14. Панфілова Г.Б., Сурякова М.В., Склянська О.В. Соціальна психологія (з основами соціально-психологічного тренінгу): Навч. посібник [електронне видання]. Дніпро: Середняк Т. Київ, 2021. 150 с. Режим доступу: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/4469>
15. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2003. 116 с.
16. Пілющенко В. Л., Шкрабак І. В., Словенко Е. І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення. Київ : Лібра, 2004. 344 с.
17. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісноцентрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату):

навч.-метод. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2003. 204 с.

18. Соловійов С. М. Основи наукових досліджень: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 176 с.

19. Стеченко Д. М., Чмир О. О. Методологія наукових досліджень: підручник. Київ : Знання, 2005. 309 с.

20. Технологія наукових досліджень (схеми та приклади): навч. посіб. уклад. М. С. Дороніна. Харів : ВД «ІНЖЕК», 2005. 64 с.

21. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2008. 224 с.

22. Шарапов О. Д., Дербенцев В. Д., Семьонов Д. Є. Системний аналіз: навч.-метод. посіб. Київ : КНЕУ, 2003. 154 с.

23. Duckworth A. L., Weir D., Tsukayama E., Kwok D. Who does well in life? Conscientious adults excel in both objective and subjective success. *Frontiers in Psychology*. 2012. Vol. 3. P. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00356>.

24. Eisenberg I., Bissett P., Zeynep Enkavi A., et. al. Uncovering the structure of self-regulation through datadriven ontology discovery. *Nature Communications*. 2019. Vol 1, No. 10. P. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41467-019-10301-1>.

25. Hayes A. F., Rockwood N. J. Regression-based statistical mediation and moderation analysis in clinical research: Observations, recommendations, and implementation. *Behav. Res. Ther.* 2017. Vol. 98. P. 39–57.

26. Maddi S. Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 2004. Apr. 44. P. 279–298.

27. Maddi S. Hardiness: Turning Stressful Circumstances Into Resilient Growth. New York, USA : Springer, 2013. 186 p.

Інтернет-ресурси:

1. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
2. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
3. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
4. Пошукова система WorldWideScience.org <https://worldwidescience.org/>
5. Пошукова система DOAJ <https://www.doaj.org/>
6. Пошукова система DOAB <https://www.doabooks.org/>
7. Пошукова система Springer Open <https://www.springeropen.com/>